

KI SZEGÉNYEBB, JOBBAN BÍZIK?

AZ ANYAGI HELYZET, A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ÉS A JÖVEDELMI EGYENLŐTLENSÉGEK
HATÁSA AZ INTÉZMÉNYI BIZALOMRA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2014.4.56

ABSZTRAKT

Nyugat-Európához viszonyítva az Európai Unió új, kelet-közép-európai tagállamaiban lényegesen alacsonyabb az állami intézményekbe vetett bizalom. Mivel az intézményi bizalmat szokás az adott politikai rendszer legitimitásának, vagyis társadalmi elfogadottságának indikátoraként tekinteni, az alacsony bizalmi mutatók aggodalomra adhatnak okot. Tanulmányunk az alacsony bizalmi szint problémáját a gazdasági fejlettség, a társadalmi egyenlőtlenségek, valamint az egyén szintjén a jövedelmi helyzet és a gazdasági kilátásokkal való elégedettség (szociotropikus értékelés) függvényében vizsgálja, és összehasonlítja a kelet-közép-európai valamint a nyugat-európai országok adatait. A 2010-es ESS felmérés alapján végzett többszintű elemzés megmutatja, hogy lényeges különbségek vannak a kontinens két része között. Míg a szociotropikus indikátorok mindenhol pozitívan hatnak az intézményi bizalomra, a relatív jövedelmi pozíció és a bizalom összefüggésére ez nem áll fenn: a hatás pozitív Nyugat-Európában, ám a kelet-közép-európai országokra vonatkozóan nem találtunk szignifikáns kapcsolatot. Ugyancsak eltér a jövedelmi egyenlőtlenség hatása az országok között. Az egyenlőtlenség és az intézményi bizalom között mindenütt negatív az összefüggés, azonban Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia esetében, négy olyan országban, ahol viszonylag alacsonyak a jövedelmi különbségek, az intézményi bizalom szintje is – ennek ellenére – alacsony. A tanulmány felveti, hogy a feltárt különbségeket a kelet-közép-európai országok politikai-gazdasági rendszerei valamint az állampolgárok erős egalitárius attitűdjei közötti kölcsönhatás magyarázhatja.

Kulcsszavak: intézményi bizalom, egyenlőtlenség, jövedelem, összehasonlító elemzés, ESS

¹ MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet

² A tanulmány az OTKA K101701 számú projektjének keretében készült. A szerzők köszönetet mondanak Constantin Manuel Bosancianunak, valamint a Közép-európai Egyetem Political Behaviour Research Group-ja által szervezett vita résztvevőinek, továbbá a kézirat angol és magyar nyelvű változatát értékelő anonim bírálóknak a hasznos észrevételekért és kritikáért.

ABSTRACT

Compared to Western Europe, the new democracies of East Central Europe (ECE) demonstrate substantially lower levels of institutional trust. Because trust in state institutions is an indicator of the public approval and legitimacy of a political system, low trust levels are causes for concern. The paper addresses a particular aspect of this broad issue by focusing on how country-level wealth and inequality and individual-level economic situation and sociotropic evaluations affect institutional trust in ECE, in comparison with Western Europe. A multi-level analysis performed on the 2010 European Social Survey dataset reveals that substantial differences exist between the two sides of the continent. While sociotropic measures show a uniformly strong, positive association with institutional trust, the marginal effect of relative income is positive in Western but zero in East Central Europe. Moreover, albeit social inequality is inversely related to institutional trust, four ECE countries (the Czech Republic, Hungary, Slovakia and Slovenia), where relatively low inequality is accompanied by low levels of institutional trust, deviate from the general trend. The paper suggests that the causes of these differences may be attributed to the interplay between specific characteristics of ECE political economies and the strongly egalitarian attitudes of East Central European citizens.

Keywords: institutional trust, equality, income, multi-level analysis, ESS

BEVEZETŐ

Az intézményi bizalom azt az egyéni várakozást fejezi ki, hogy egy adott intézmény pozitív, kedvező eredményeket („outcomes”) fog produkálni (Levi és Stokker 2000). Különböző kutatások szerint az intézményi bizalom elősegíti olyan közpolitikák megvalósítását, amelyek bár sok szempontból kívánatosak, mégis valamilyen mértékű áldozatot követelnek az állampolgároktól, azaz bizonyos, nem feltétlenül anyagi értelemben vett költséggel járnak számukra (Gyórfy 2007, Hetherington 2005). Az intézményi bizalom továbbá javíthatja a kormányzás hatékonyságát, ugyanis hozzájárul ahhoz, hogy az állampolgárok betartsák a szabályokat, valamint együttműködjenek a hatóságokkal a közpolitikák végrehajtásában (Lieberman 2007, Scholz 1998, Tyler 2006 és 2011). Mivel a demokratikus kormányzatoknak csak korlátozott eszközei vannak az állampolgári kooperáció kikényszerítésére, ezért működésük legitimitása kulcsfontosságú, hiszen ez a feltétele annak, hogy az emberek ne akadályozzák (pl. tiltakozások révén) a kormányzást, hanem együttműködő, szabálykövető magatartással segítsék azt. Az intézményi bizalom ebből a szempontból a legitimitással is összefüggésbe hozható (Beetham 1991), illetve a legitimitás indikátorának tekinthető.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a Nyugat-Európa egyes országaiban tapasztalható bizalom-ingadozások, illetve az Európai Unió iránti bizalom tendenciózus csökkenése aggodalmat keltett politikusokban és politikai elemzőkben egyaránt. A bizalom csökkenése, illetve alacsony szintje azonban még inkább jellemző a kelet-európai országokra (Boda és Medve-Bálint 2010). Egyes kutatók ezt a rendszerváltozás következményének tartják, és a kelet-közép-európai demokráciák tartósan alacsony társadalmi elfogadottságát, legitimitását olvassák ki az adatokból (Kornai és Rose–Ackerman 2004, Rose–Ackerman 2001, Sztompka 1999). Tanulmányunkban a főáramú szakirodalomnak abból a megállapításából indulunk ki, hogy az intézményekbe vetett állampolgári bizalom magasabb szintje kívánatos, míg alacsony szintje vagy csökkenése a politikai rendszer legitimitási és/vagy eredményességi problémáira utal. Az intézményi bizalom tehát kiemelt jelentőségű a modern demokráciákban, éppen ezért relevánsak a rá ható tényezőkre vonatkozó társadalomtudományi kutatások.

Tanulmányunk az intézményi bizalmat meghatározó tényezőkről szóló vitához kíván hozzájárulni, még hozzá oly módon, hogy vizsgálódásaink középpontjába a jövedelmet és az egyenlőtlenségeket állítjuk. Bár számos kutatás foglalkozott már e tényezőknek a bizalom kialakításában játszott szerepével, az eddigi eredmények ellentmondásosak. A más-más adatokat és eltérő elemzési módszereket alkalmazó kutatók meglepően különböző következtetésekre jutottak. A helyzet még kiábrándítóbb a kelet-közép-európai országok tekintetében, ahol – furcsa módon – eddig viszonylag kevés átfogó kutatás foglalkozott a témával. A legtöbb írás megelégedett az egyéni szintű tényezők vizsgálatával és nem vett figyelembe makroszintű, kontextuális változókat. Némelyik elemzés csupán egy-egy országra vonatkozó esettanulmány, de a legjobb esetben is csak néhány ország összehasonlítására szorítkozik, vagyis bőven van tér további, tágabb keretben vizsgálódó kutatások számára.

Az egyén gazdasági helyzetét különösen fontosnak tartottuk bevonni az elemzésbe, ugyanis Nyugat-Európa-hoz képest keletebbre az emberek inkább hajlamosak a kormánytól elvárni jólétük biztosítását (McIntosh et al. 1994), és ennek lehet hatása az állami intézmények iránti bizalomra is. Ráadásul a közép-kelet-európai országokra az anyagiasabb (materialistább) politikai kultúra a jellemző (Inglehart 2006), amelynek egyik ismérve, hogy az állampolgárok egy általános értékelő mintázat alapján alakítják ki attitűdjeiket az állami intézmények iránt, amelyet viszont erőteljesen befolyásol a jóléti helyzetük, illetve a jövővel kapcsolatos várakozásaik (Catterberg és Moreno 2006, Lühiste 2006). Ez alapján feltételezhető, hogy a kelet-közép-európai országokban a megkérdezettek relatív jövedelmi pozíciója, valamint a gazdaság helyzetéről adott értékelésük erősebben meghatározza az intézményekbe vetett bizalmukat, mint Nyugat-Európában. Ugyanakkor az elemzésnek figyelembe kell vennie a kontextuális tényezőket is, például azt, hogy a kelet-közép-európai országok szegényebbek, mint a nyugatiak, ami erősítheti az egyéni gazdasági státusz hatását a bizalomra. De tekintettel kell lenni a jövedelmi egyenlőtlenségekre is, illetve arra, hogy mindkét régióban vannak nagyobb és kisebb egyenlőtlenséget mutató országok. A társadalmi egyenlőtlenség mértéke ugyancsak befolyásolhatja az egyéni szintű tényezők hatását a bizalomra.

JÖVEDELEM, GAZDASÁGI HELYZET, EGYENLŐTLENSÉGEK – A SZAKIRODALOM MEGÁLLAPÍTÁSAI

Tanulmányunk elméleti alapja a szakirodalomban egyre inkább elfogadottá váló úgynevezett „nyertes-hipotézis” (lásd például Zmerli és Newton 2011), ami azt fogalmazza meg, hogy a sikeres, elégedett emberek bizalomszintje magasabb az intézmények és egymás iránt is, hiszen alapvetően megfelelnek nekik a fennálló társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok. Számos olyan, döntően az angolszász területeken végzett empirikus kutatás született, amely alátámasztja ezt a felvetést. Így például Inglehart (1999) kimutatta, hogy a nagyobb jólét és az étellel való elégedettség magasabb (társadalmi) bizalommal jár. Hasonlóképpen, a magasabban iskolázottak általában jobban bíznak a politikai intézményekben (Schoon és Cheng 2011), valamint a magasabb társadalmi státuszú emberek átlagosan jobban bíznak embertársaikban (Alesina és La Ferrara 2002) és a közintézményekben is (Parker és Parker 1993, Schoon és Cheng 2011). Ennek alapján mi is azt feltételezzük, hogy a vagyonosabbak nagyobb bizalmat táplálnak az intézmények iránt.

Tanulmányunk öt, az intézményi bizalmat potenciálisan meghatározó tényezővel foglalkozik Nyugat- illetve Kelet-Közép-Európában, komparatív megközelítésben.³ Először is arra vagyunk kíváncsiak, hogy miként befolyásolja az intézményi bizalmat (1) a relatív jövedelmi helyzet, (2) az egyén önértékelése saját anyagi helyzetéről, valamint (3) a nemzetgazdaság teljesítményéről alkotott véleménye. Másodsor, vizsgálni kívántuk, hogy (4) a gazdasági fejlettség, valamint (5) az adott társadalomban tapasztalható jövedelmi egyenlőtlenségek hogyan befolyásolják az intézményi bizalom szintjét. Annak ellenére, hogy az intézményi bizalomról szóló szakirodalom egyre bővül, meglepő módon eddig kevés kutatás vizsgálta egyszerre ezeknek az egyéni és makro-szintű tényezőknek a hatását, egyszersmind a nyertes hipotézis felvetéseit. Az alábbiakban bemutatjuk azoknak a tanulmányoknak a főbb megállapításait, amelyek az egyéni szintű, majd pedig azokat, amelyek a makro-szintű hatásokra összpontosítottak.

Különböző szerzők gyökeresen eltérő összefüggéseket valószínűsítene az egyéni jövedelem és az intézményi bizalom között, olykor abban az esetben is, amikor ugyanazt az adatbázist használják – lásd például Kaasa és Parts (2008) valamint Catterberg és Moreno (2006) tanulmányait. Kaasa és Parts (2008) a World Values Survey (WVS) negyedik hullámának (1999-2002) adatait használták, és 31 országon vizsgálták az egyéni szintű változók hatását a bizalomra. Elemzésükben azt találták, hogy

³ A szövegben a magyarázó változók függő változóra gyakorolt hatásáról írunk, illetve a köztük lévő kapcsolatokat, összefüggéseket igyekszünk feltárni. Ez a terminológia oksági magyarázatokat vonna maga után, azonban hangsúlyoznunk kell, hogy keresztmetszeti vizsgálatról lévén szó, ok-okozati összefüggéseket nem tudunk megállapítani. Az elméleti keret alapján feltételezzük, hogy az egyéni és ország-szintű jövedelmi viszonyok, valamint a többi magyarázó változó hatása az intézményi bizalomra oksági jellegű, azonban éppen a vizsgált jelenség összetettsége miatt nem zárható ki másfajta mechanizmus sem. Habár a szakirodalom alapján azt állítjuk, hogy a magasabb jövedelem hatására nő az intézményi bizalom, léteznek olyan empirikus munkák is, amelyek ennek éppen fordítottját feltételezik. Például Algan és Cahuc (2010) szerint az áthagyományozódó magasabb személyközi bizalom eredményez nagyobb GDP növekedést. Kétségtelen, hogy egyfajta oksági körköröség jellemzi az intézményi bizalom meghatározóit feltárni igyekvő kutatásokat. E tekintetben jelen tanulmány is hasonló korlátokba ütközik.

a jövedelemnek – amelyet háztartási jövedelmi decilisekként operacionalizáltak – nincsen szignifikáns hatása az intézményi bizalomra. Tanulmányukban ugyan megkülönböztetik a rendszerváltó országokat (Kelet-Európa) a többitől, azonban konklúziójuk e tekintetben mégsem mond többet annál a jól ismert ténynél, miszerint Kelet-Európában alacsonyabb a bizalom szintje, mint nyugaton.

Catterberg és Moreno (2006) az 1995-2001 közötti WVS adatfelvételek alapján elemezte 26 országban az intézményi bizalom (amit ők politikai bizalomnak neveztek) mintázatait. Vizsgálatukba a válaszadók háztartásának jövedelmi decilis besorolása mellett az anyagi helyzetükkel való szubjektív elégedettségének mértékét is bevonták. Azt találták, hogy míg ez utóbbi mindenhol szignifikáns és pozitív összefüggést mutatott az intézményi bizalommal, a relatív jövedelmi helyzet másként viselkedett a különböző országcsoportokban: a jövedelem növekedése csökkentette az intézményi bizalmat Európa régi demokráciáiban, ám növelte Kelet-Európában és Latin-Amerikában. Ezek az eredmények jelentősen különböznek Kaasa és Parts (2008) megállapításaitól annak ellenére, hogy mindkét tanulmány a WVS adataira támaszkodott. A jelenség magyarázata a kutatók által használt adatok kétséges megbízhatóságában rejlik. Bár a WVS adatbázisai népszerűek az intézményi és interperszonális bizalom mintázatait elemző kutatók körében, Donnelly és Pop-Eleches (2012) kimutatták, hogy a WVS háztartási jövedelem adatai nem megbízhatóak, ugyanis az adatgyűjtés nem volt konzisztens a különböző adatfelvételi hullámok és még a vizsgálatba bevont országok között sem.

A European Social Survey (ESS) ilyen szempontból sokkal megbízhatóbb adatait használva Van der Meer (2010) arra jutott, hogy az általa vizsgált 26 országban a háztartási jövedelem negatívan hatott az intézményi bizalomra. Bár a szerző csak a parlamentbe vetett bizalmat, mint függő változót használta az intézményi bizalom összetett mutatója helyett, elemzése mégis releváns számunkra, ugyanis ez az egyetlen olyan általunk ismert tanulmány, amely többszintű elemzést alkalmazott, vagyis egyéni- és ország-szintű változókat egyszerre szerepeltetett a modellekben. Van der Meer eljárása módszertani szempontból mégis kritizálható, ugyanis az ESS jövedelemadatai rengeteg hiányzó értéket tartalmaznak és a szerző ezeket nem megfelelően kezelte. A hiányzó adatok helyére a minta átlagértékét helyettesítette és bevezetett egy kétértékű változót is a „hiányzás” jelzésére (i.m. 533). Ez azonban nem a legmegbízhatóbb eljárás, ugyanis gyakran vezet torzított együttható-becslésekhez (lásd pl. Jones 1996). Emiatt a szerző következtetése a jövedelemnek a bizalomra gyakorolt negatív hatásáról fenntartásokkal kezelendő.

Az intézményi bizalomról szóló tanulmányokban az egyéni jövedelem és/vagy a jóléti helyzet szubjektív megítélésének hatását gyakran összevetik az embereknek az adott ország gazdasági helyzetére vonatkozó értékelésével (ezt szokás szociotropikus értékelésnek is hívni), és többnyire azt találják, hogy ez utóbbinak nagyobb a magyarázó ereje. Más szóval a gazdaság egészének egyéni megítélése inkább befolyásolja a közbizalmat, mint az egocentrikus, önérdelalapú megfontolások

(vö. Kinder és Kiewiet 1979). Ezt az állítást korábban már igazolták amerikai és nyugat-európai adatokon (vö. Hetherington 1998, Lewis-Beck 1990), és újabban a kelet-közép-európai országokéin is.

Például Hibbing és Patterson (1994) szerint Kelet-Közép-Európa új demokráciáiban a gazdaság állapotáról alkotott szubjektív értékelések szignifikáns összefüggést mutatnak az országgyűlés iránti bizalommal. Mishler és Rose (1997) ugyancsak azt találták, hogy a gazdaság állapotának megítélése erősebb összefüggést mutat az intézményi bizalommal, mint az egyén jövedelmi helyzete. Állításuk szerint a kelet-közép-európai országokban az emberek az intézményeket a gazdaság észlelt állapotának függvényében értékelik, így az intézményi bizalmat az egyén jövedelmi helyzete nem befolyásolja. Későbbi tanulmányaikban (Mishler és Rose 2001, 2002) is hasonló módon érveltek. Campbell (2004), kelet- és nyugatnémet adatokat használva ugyancsak azt találta, hogy az egyén jövedelmi helyzete nincs hatással az intézmények iránti bizalomra, és a Németország nyugati felében tapasztalható magasabb bizalomszintet inkább a gazdaság jobb teljesítménye, illetve az erről alkotott percepciók magyarázzák. Végül Lyons (2013) csehországi felmérések alapján szintén amellel érvel, hogy míg a szociotropikus értékelések az intézmények széles köre iránti bizalommal állnak szignifikánsan pozitív összefüggésben, addig az egocentrikus megfontolások csak igen gyenge kapcsolatot mutatnak vele.

Más kutatások viszont azt találták, hogy a szociotropikus értékelések mellett igenis fontosak az egyén önző szempontjai, így a jövedelmi helyzete is. Ezek közül az egyik legátfogóbb Lühiste (2006) elemzése a balti országokról. A szerző szociotropikus és egocentrikus változókat is beillesztett a modelljébe, és bár eredményei szerint ezek közül az elsőnek nagyobb a magyarázó ereje, azért a másodiknak is szignifikáns a hatása, vagyis azok, akik elégedettek a jövedelmi helyzetükkel magasabb bizalmat mutattak az állami intézmények iránt, mint az elégedetlenek. Hazai adatokon Bakonyi (2011) hasonló eredményre jutott, vagyis a magasabb jövedelműek jobban bíznak az intézményekben, bár ő a fenti tanulmányokkal ellentétben az egyéni jövedelemnek nem relatív, hanem abszolút mértékét, a háztartások egy főre jutó jövedelmét használta.

Összefoglalva: az eddigi kutatások meggyőzően és egybehangzóan kimutatták, hogy a gazdaság állapotának megítélése erős pozitív kapcsolatban áll az intézmények iránti bizalommal, azonban eltérő következtetésre jutottak az egyéni jövedelmek és az egyéni szubjektív jólét hatását illetően. Mindeddig azonban nem ejtettünk szót a makro-szintű tényezőkről, legfeljebb közvetetten, a szociotropikus értékeléseken keresztül. Márpedig a gazdasági fejlettség, illetve a jövedelmi egyenlőtlenségek olyan fontos kontextuális tényezők, amelyek módosíthatják az egyéni szintű változók hatását is. Ahogyan azonban erre már utaltunk, meglepően kevés olyan elemzés létezik, amely az egyéni és a makro-szintű változókat együttesen kezelné, sőt olyanból is kevés akad, amely alaposabban foglalkozna a fejlettség vagy az egyenlőtlenség hatásával. Az alábbiakban ezeknek a munkáknak a megállapításait foglaljuk össze.

McAllister (1999) az 1990-1991-es WVS hullám adatbázisán végezte elemzését, amelyben a gazdasági fejlettség hatását vizsgálta az intézményi bizalomra. Meglepő eredményei szerint a magasabb egy főre jutó GDP alacsonyabb intézményi bizalommal jár együtt, amit szerinte az magyaráz, hogy a nagyobb jólét fokozott elvárásokat támaszt az állami intézményekkel szemben, amelyeknek viszont azok képtelenek megfelelni. Mivel azonban az elemzés az országok szintjén aggregált adatokkal dolgozott, semmit nem mond a GDP és az egyéni szintű változók közötti összefüggésekről. McAllisternek ellentmondva Mishler és Rose (2001) a kelet-közép-európai országokon végzett elemzésében arra jutottak, hogy az egy főre jutó GDP gyengén, de pozitívan befolyásolja az intézményi bizalom szintjét. Van der Meer már idézett tanulmányában ehhez képest azt találta, hogy nincs szignifikáns kapcsolat az országok fejlettsége és az országgyűlésekbe vetett bizalom között. Jegyezzük azonban meg, hogy Van der Meer az egy főre jutó GDP mellett beillesztett a modelljébe egy, a volt kommunista országokra vonatkozó indikátor (dummy) változót is, jóllehet a két változó erős negatív korrelációban áll egymással. Ez felveti azt a kérdést, hogy vajon a GDP hatása nem a feltételezhetően erős kollinearitás miatt veszítette-e el a szignifikanciáját? Mindazonáltal leszögezhetjük, hogy a fenti három tanulmány eltérő konklúzióra jutott a gazdasági fejlettség és az intézményi bizalom összefüggése kapcsán, miközben a GDP és az egyéni szintű változók egymással való interakcióit nem vizsgálták.

Az általunk ismert tanulmányok közül csupán Catterberg és Moreno (2006) kísérlete meg országcsoportok szerint elkülöníteni az egyéni szintű tényezők hatását. Ahogy fentebb már ismertettük, azt találták, hogy az egyéni jövedelem másként hatott a gazdagabb (nyugat-európai), mint a szegényebb (volt kommunista) országokban, és azt feltételezték, hogy ennek oka a társadalmi egyenlőtlenségekben keresendő. Hipotézisük szerint – amit azonban már nem teszteltek – a kelet-európai, szerintük egyenlőtlenebb társadalmakban a magasabb jövedelműek jobban bíznak az állami intézményekben. Figyelemre méltó, hogy nemcsak Catterberg és Moreno nem vizsgálták az egyenlőtlenség kérdését, de általában véve is kevés figyelem irányult erre a szakirodalomban.

Eddig egyetlen olyan tanulmány jelent meg, amely többszintű elemzés keretében vizsgálta a társadalmi egyenlőtlenségek és az intézményekbe vetett bizalom összefüggéseit. Anderson és Singer (2008) elemzése, amely 20 ország adatait vizsgálta, arra a következtetésre jutott, hogy a nagyobb jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentik az intézményekbe vetett bizalom szintjét. Ezt leszámítva inkább olyan közleményeket találhatunk a szakirodalomban, amelyek az egyenlőtlenségeknek az interperszonális, vagyis a személyek közötti bizalomra gyakorolt hatását elemzik. Ezek az eredmények egyöntetűen negatív hatást sejtetnek. Például Knack és Keefer (1997) 29 ország mintáján mutatták ki, hogy a magasabb jövedelmű és egalitáriusabb országokban nagyobb a társadalmi bizalom. Uslaner (2000) amerikai adatokat elemezve jutott arra a következtetésre, hogy a jövedelem egyenlőtlenségeknek az 1960-as években kezdődő emelkedését a társadalmi bizalom csökkenése kísérte. Delhey és Newton (2005) a WVS adatai alapján, 60 országon végzett elemzésükben ugyancsak azt találták, hogy

a jövedelmi egyenlőtlenségek negatívan hatnak az interperszonális bizalomra, és ugyanerre az eredményre jutott Wang és Gordon (2011) 65 ország 2000-2008-as WVS adatain végzett többszintű elemzése is.

Mégis, jelen elemzés szempontjából mi a relevanciája a jövedelmi egyenlőtlenségek és a társadalmi (személyközi) bizalom összefüggéseit feltáró tanulmányoknak? Egyfelől, a társadalmi és az intézményi bizalom közötti erős pozitív összefüggést számos kutatás mutatta már ki (lásd Keele 2007, Kunioka és Woller 1999, Zmerli et al. 2007). Az intézményi bizalom szintje általában magasabb ott, ahol az általános társadalmi bizalom is nagyobb. Másfelől, a társadalmi és az intézményi bizalom közötti szoros kapcsolat alapján feltételezhetjük, hogy a társadalmi bizalmat meghatározó tényezők az intézmények iránti bizalom terén is relevánsak lesznek. Ha tehát a társadalmi bizalmat rombolja az egyenlőtlenség magasabb szintje, akkor elképzelhető, hogy ugyanez a hatása az intézményi bizalomra is.

Szakirodalmi áttekintésünkéből kiderül tehát, hogy miközben a kutatók egyetértenek abban, hogy a gazdaság teljesítményének szubjektív megítélése pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal, és hogy a társadalmi egyenlőtlenségek hatása negatív, jelentős eltérések tapasztalhatók az egyéni jövedelem és a makro-szintű jövedelem (GDP) hatását illetően. Az empirikus eredmények különösen sokszínűek a kelet-közép-európai országok vonatkozásában. Az eltérések részben a különböző, és nem feltétlenül megbízható adatok használatából, részben a nem megfelelő módszertan alkalmazásából adódnak: a kutatók kevés esetben használtak olyan eljárásokat, amelyek révén egyszerre tudták volna elemezni a makro-szintű és az egyéni szintű változók szerepét. Csupán néhány írás tett kísérletet arra, hogy figyelembe vegye a kontextuális tényezőknek az egyéni szintű változókra gyakorolt hatását. Tanulmányunkban éppen ezeknek a hiányosságoknak az áthidalására teszünk kísérletet: a 2010-es ESS adatok alapján többszintű elemzést végzünk annak érdekében, hogy számot vehessünk az intézményi bizalmat magyarázó egyéni és makro-szintű tényezőkkel is. Bár elsősorban Kelet-Közép-Európára összpontosítunk, a régiót tágabb földrajzi kontextusában helyezzük el, és összehasonlítjuk Nyugat-Európával.

HIPOTÉZISEK

A szakirodalom ellentmondásos eredményei viszonylag kevés támpontot adnak hipotéziseink megfogalmazásához. Láttuk viszont, hogy a szociotropikus értékelés minden eddigi kutatás szerint erős pozitív összefüggést mutat az intézményi bizalommal. Ennek megfelelően első feltevésünk így szól:

(H1) A gazdaság állapotára vonatkozó egyéni értékelések pozitív kapcsolatot mutatnak az intézményi bizalommal.

Habár a különböző kutatások eltérő álláspontot képviselnek az egyéni jövedelemnek, valamint az egyéni anyagi helyzet szubjektív megítélésének az intézményi bizalomra gyakorolt hatását illetően, a legtöbb tanulmány mégis pozitív kapcsolatot talált e tényezők között. Ennek megfelelően második és harmadik hipotézisünk a következő:

(H2) Az egyéni jövedelem pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal.

(H3) Az egyéni anyagi helyzetről adott szubjektív értékelés pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal.

Hasonló mechanizmust feltételezünk makro-szinten is:

(H4) A gazdasági fejlettség szintje pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal.

A jövedelmi egyenlőtlenség és az intézményi bizalom kapcsolatát általában negatívnak tartják, ennek megfelelően ötödik feltevésünk szerint:

(H5) A jövedelmi egyenlőtlenség negatív összefüggést mutat az intézményi bizalom szintjével.

A szakirodalomban találtunk továbbá két olyan hipotézist, amelyeket eddig még nem teszteltek, és amelyek az egyéni jövedelem, valamint a makro-szintű tényezők közötti interakciókra utalnak. Egyrészt McAllister (1999) felvetette, hogy az országok gazdagodásával csökkenhet az intézményi bizalom szintje, ugyanis a nagyobb jólétben élő polgárok egyre magasabb elvárásokat támasztanak a közintézményekkel szemben, amelyek ezeknek képtelenek lesznek megfelelni. Másrészt Catterberg és Moreno (2006) ezzel összhangban azt találta, hogy az egyéni jövedelem pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal a viszonylag szegényebb kelet-európai országokban, ám az összefüggés előjele megfordul a gazdagabb nyugat-európai társadalmakban. Az érv összhangban van a materialistább kelet-európai politikai kultúra tézisével is. McAllistar és a Catterberg-Moreno szerzőpáros megállapításait tehát együttesen szemlélve az a feltevés fogalmazható meg, hogy a fejlettség magasabb szintjén az egyéni jövedelem akár negatív kapcsolatot is mutathat az intézményi bizalommal. Ezért hatodik hipotézisünk szerint:

(H6) Az országok gazdasági fejlettségének magasabb szintje csökkenti az egyéni jövedelem pozitív hatását az intézményi bizalomra.

Végül, Catterberg és Moreno (2006) ugyancsak nem tesztelt felvetése nyomán fogalmaztuk meg hetedik hipotézisünket:

(H7) A jövedelmi egyenlőtlenség magasabb szintje növeli az egyéni jövedelem pozitív hatását az intézményi bizalomra.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Azt feltételeztük, hogy az intézményi bizalom szintje az egyének és az országok között is változik, ezért olyan módszerre van szükségünk, amely egyszerre teszi lehetővé az egyéni- és a makroszintű változóknak, illetve ezek interakcióinak kezelését. Az adataink tehát hierarchikus szerveződésűek, hiszen az első réteg, ami az egyének szintje, a második rétegben, az országok szintjén csoportosított, vagyis a megfigyelések kétszintű hierarchikus struktúrába rendeződnek. Az ilyen típusú adatok elemzéséhez célszerű hierarchikus (vagy más néven többszintű) lineáris modelleket alkalmazni, amelyek a becslési eljárás során figyelembe veszik az összes mintavételi egységet, minden szintet és az azok közötti kapcsolatokat is.

Az elemzéshez az ESS ötödik hullámának (2010) adatait használtuk. Az ESS felmérések szigorú módszertani kritériumoknak megfelelő, személyes lekérdezésen alapuló adatfelvételek. Éppen ezért az általános vélekedés szerint összehasonlító elemzések céljára az ESS az egyik legmegbízhatóbb és legjobb minőségű nemzetközi adatbázis (vö. Zmerli és Newton 2008 és Marien 2011b), amely nyugat- és kelet-európai országokat is magában foglal. A 2010-es adatfelvételből 14 nyugat-európai és 9 kelet-közép-európai országot választottunk ki. A nyugat-európai országok: Belgium, Ciprus, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Németország, Norvégia, Spanyolország, Svájc és Svédország, míg a kelet-közép-európaiak: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia. Mivel Nyugat-Európát és a kelet-közép-európai (EU-tag) országokat kívántuk összehasonlítani, a mintából kihagytuk Oroszországot, Ukrajnát és Izraelt. Portugáliát ugyancsak ki kellett hagynunk, ugyanis az adatbázisban az országhoz nem álltak rendelkezésre jövedelmi adatok.

Ami a függő változót illeti, az intézményi bizalmat egy 11 elemű skálán mértük, amelyet az országgyűlésbe, a jogrendszerbe, a rendőrségbe és a politikai pártokba vetett bizalomra vonatkozó kérdésekre adott érvényes válaszok átlagolásával kaptunk. A mutatóból kihagytuk az ENSZ-be és az EU-ba vetett bizalom indikátorait, mivel a hazai intézményekbe vetett bizalomra voltunk kíváncsiak. Az ESS adatbázisban szerepel továbbá a politikusokba vetett bizalom is, de ezt sem vettük figyelembe, hiszen egyrészt ez a változó nem intézményre vonatkozik, másrészt igen erősen korrelál a pártokba vetett bizalommal, ami már szerepel a mutatónkban. Ilyen módon az intézményi bizalom indikátora erősen (parlament, pártok) és gyengén átpolitizált (jogrendszer és rendőrség) intézményeket is magában foglal, ezáltal az állami intézmények viszonylag széles körét felöleli, szemben azokkal a tanulmányokkal, amelyek csak egy-egy intézménnyel kapcsolatos attitűdöket vizsgáltak. Egyébként Anderson és Singer (2008) ugyancsak az ESS adatokon alapuló elemzésükben a miénkkel egyező módon operacionalizálta az intézményi bizalmat, és amellet érvelt, hogy egy ilyen összetett mutató „jól meghatározott intézmények köre iránt megnyilvánuló bizalmat ragadja meg, amely így sokkal specifi-

kusabb, mintha általánosan, a politikai rendszer egészére kérdeznének rá”, egyszersmind ez az indikátor „alkalmas a politikai rendszer iránt megnyilvánuló támogatás mérésére” (576–577).

Az ilyen jellegű összetett indikátorok használatát azonban mások kritikával illették: Fisher és szerzőtársai (2010) például úgy érvelnek, hogy az emberek az egyes intézmények iránt eltérő jellegű és jelentőségű bizalmat táplálnak, attól függően, hogy éppen mely intézményekről van szó. Ezzel szemben ugyanakkor már Almond és Verba (1963) is úgy vélte, hogy az állampolgárok egy átfogó, azonos tartalmú, az adott politikai kultúra által részben meghatározott bizalmi viszonyt alakítanak ki az állami intézmények iránt. Ehhez hasonlóan újabb tanulmányok (pl. Hooghe 2011, Zmerli et al. 2007) is amellett érvelnek, hogy „az intézmények iránti bizalom egydimenziós attitűdként operacionalizálható” (Marien 2011a: 19). Annak érdekében, hogy meggyőződjünk róla, hogy az intézményi bizalom indikátorának négy összetevője valóban ugyanazt a háttérkonceptiót méri-e, főkomponens elemzést (PCA) végeztünk, amelynek eredménye igazolta a feltevésünket. A PCA azt mutatta, hogy a négy változó magas (egyenként 0,75-ös érték feletti) főkomponens súlyokkal egyetlen dimenziót alkot, amely 2,69-es sajátérték mellett a teljes variancia 67,18 százalékát magyarázza. A Cronbach-alfa érték (0,836) ugyancsak megerősített minket abban, hogy a fenti négy változó valóban ugyanannak a jelenségnek, az intézményi bizalomnak a mutatója. Mivel a függő változónk folytonosnak tekinthető és normál eloszlású, ezért úgy döntöttünk, hogy a hierarchikus lineáris modellekhez a legnagyobb valószínűség (maximum likelihood) becslési eljárást alkalmazzuk, amely egymásba ágyazott modellek összehasonlítását is lehetővé teszi (Hox 2010).

Az egyéni szintű magyarázó változóink egyfelől a válaszadók jólétét (jövedelem, illetve az egyéni anyagi helyzet szubjektív értékelése), másfelől a gazdaság állapotával való elégedettség mértékét tükrözik (szociotropikus értékelések). Ezek közül a jövedelem operacionalizálása veti fel a legnehezebb kérdéseket. A témával foglalkozó kutatók többnyire relatív jövedelem mutatókat használnak, mivel azok az abszolút mércéknél jobb közelítést adják a jóléti helyzetnek, hiszen a relatív jövedelem egy külső viszonyítási ponthoz mér, ezáltal a viszonylagos pozíciót is tükrözi (Clark et al. 2008). Ennek megfelelően az ESS adatbázis változói közül azt használtuk, amely a válaszadó háztartásának jövedelmét az adott ország jövedelem decilisei szerint sorolja be, vagyis a változó a válaszadó háztartásának anyagi helyzetét egy tízes skálán értékeli, ahol a magasabb érték nagyobb viszonylagos jólétet jelent. Az indikátor nem tökéletes abban az értelemben, hogy nem az egyén, hanem az egyén háztartásának helyzetét tükrözi, vagyis a háztartások mérete alapján nem súlyozott mutató. Habár az ESS adatbázisában elérhető a háztartásban élők számára vonatkozó adat is, az ezzel való súlyozás a jövedelem decilisek esetében nem oldható meg. További problémát jelent, hogy számos országnál hiányosak a jövedelem adatok: egyes esetekben a megfigyelések 30 százalékára rúg a hiányzó értékek aránya, márpedig, amennyiben nem teljesen véletlenszerű a hiány, akkor ez torzítja a minta reprezentativitását és a modellek érvényességére is kihat. A probléma megfelelő kezelése érdekében a hiányzó értékeket többszörös imputációt alkalmazva helyettesítettük. A többszörös imputáció olyan

eljárás, amely a hiányzó adatot nem egy, hanem több értékkel helyettesíti be, melyek eloszlása a lehető legjobban közelíti azt az eloszlást, amiből a hiányzó adat származna (Szivós et al. 1998, 8). A módszer azért többszörös, mert a hiányos adatállomány több példányát hozza létre, és a hiányzó adatokat mindegyikben más-más imputált értékkel helyettesíti. A modelleket mindegyik imputált adatbázison lefuttatva, a kapott értékeket átlagolva jutunk el a végső eredményekhez.

Összesen öt imputált adathalmazt hoztunk létre az FCS („*fully conditional specification*”) módszer alapján. Az FCS a hiányzó értékeket tartalmazó változóra becsül lineáris regressziós modelleket, melyeknek független változói az imputációs modellbe bevont többi indikátor. Ez utóbbiak a következők voltak: a válaszadó értékelése a háztartásának anyagi helyzetéről; milyen mértékben tudott megtakarítani a háztartása, illetve mennyiben szorult hitelre az utóbbi három évben mindennapi kiadásainak fedezésére; boldogság és az élettel való elégedettség; társas hajlam; társadalmi bizalom; életkor; iskolai végzettség; nem. A többszörös imputáció előnye, hogy az imputált adatbázisokon becsült modellek jobb statisztikai érvényességet produkálnak, mintha a hiányzó adatokat mellőzve futtatnánk a modelleket, ugyanakkor statisztikai értelemben hatékony is, hiszen a becsléshez a teljes adatbázist felhasználja. Noha az imputáció alkalmazásával szemben felvethetők elméleti ellenvetések, Van Buuren és szerzőtársai (2006) meggyőzően mutatták be, hogy a módszer érvényes és megbízható eredményeket szolgáltat.

Az anyagi jólét szubjektív mércéjeként létrehoztunk egy kétértékű változót, amely azt mutatja, hogy a megkérdezett véleménye szerint háztartása kényelmesen, illetve kielégítő módon megéle a rendelkezésére álló jövedelemből. A referencia csoport azokból a válaszadókból állt, akik nehéz vagy nagyon nehéz anyagi körülményekről számoltak be. Végezetül, a szociotropikus értékelés mutatójaként azt a változót használtuk, amely 11 fokú skálán méri a válaszadónak a gazdaság állapotával való elégedettségét (a részletekért lásd az 1. sz. Függelék).

Mindezekon túl számos társadalmi-gazdasági változót is bevontunk a modellekbe. Mivel a társadalmi bizalom pozitív összefüggést mutat az intézményivel, az intézményi bizalom mutatónál alkalmazott módszert követve előállítottunk egy társadalmi bizalom indexet is az alábbi változókból: a megkérdezett mennyire bízik a többi emberben; valamint mennyire tartja tisztességesnek, illetve segítőkésznek embertársait. Az intézményi bizalom indexhez hasonlóan most is végeztünk főkomponens elemzést e három indikátorra, és azt találtuk, hogy valóban ugyanazt a háttérkonceptiót, vagyis az interperszonális bizalmat mérik (mindegyik változóra 0,77 feletti főkomponens súlyokat kaptunk, és az egyetlen, 1,911-es sajátértékű főkomponens a teljes variancia 63,76 százalékát magyarázta, miközben a három változó Cronbach alfa értéke 0,715 volt).

A „nyertes-hipotézis” azt feltételezi, hogy a sikeres és elégedett emberek inkább bíznak az intézményekben. Ennek megfelelően létrehoztunk egy boldogság mutatót is, amely az élettel való elégedettség és boldogság változóit átlagolja. Bekerült továbbá a modellbe a társas hajlam, valamint a

vallásosság mutatója is – ez utóbbi azért, mert Rohrschneider és Schmitt-Beck (2002) szerint a vallásosság összefügg az intézményi bizalommal. Mivel Gross és szerzőtársai (2004) szerint a médiafogyasztás gyakorisága is kapcsolatban áll az intézményi bizalommal, az ezt mérő változó is bekerült a modellbe, továbbá a szokásos társadalmi-demográfiai mutatók, így az életkor, nem, iskolázottság, lakóhely és kisebbségi csoporthoz való tartozás.

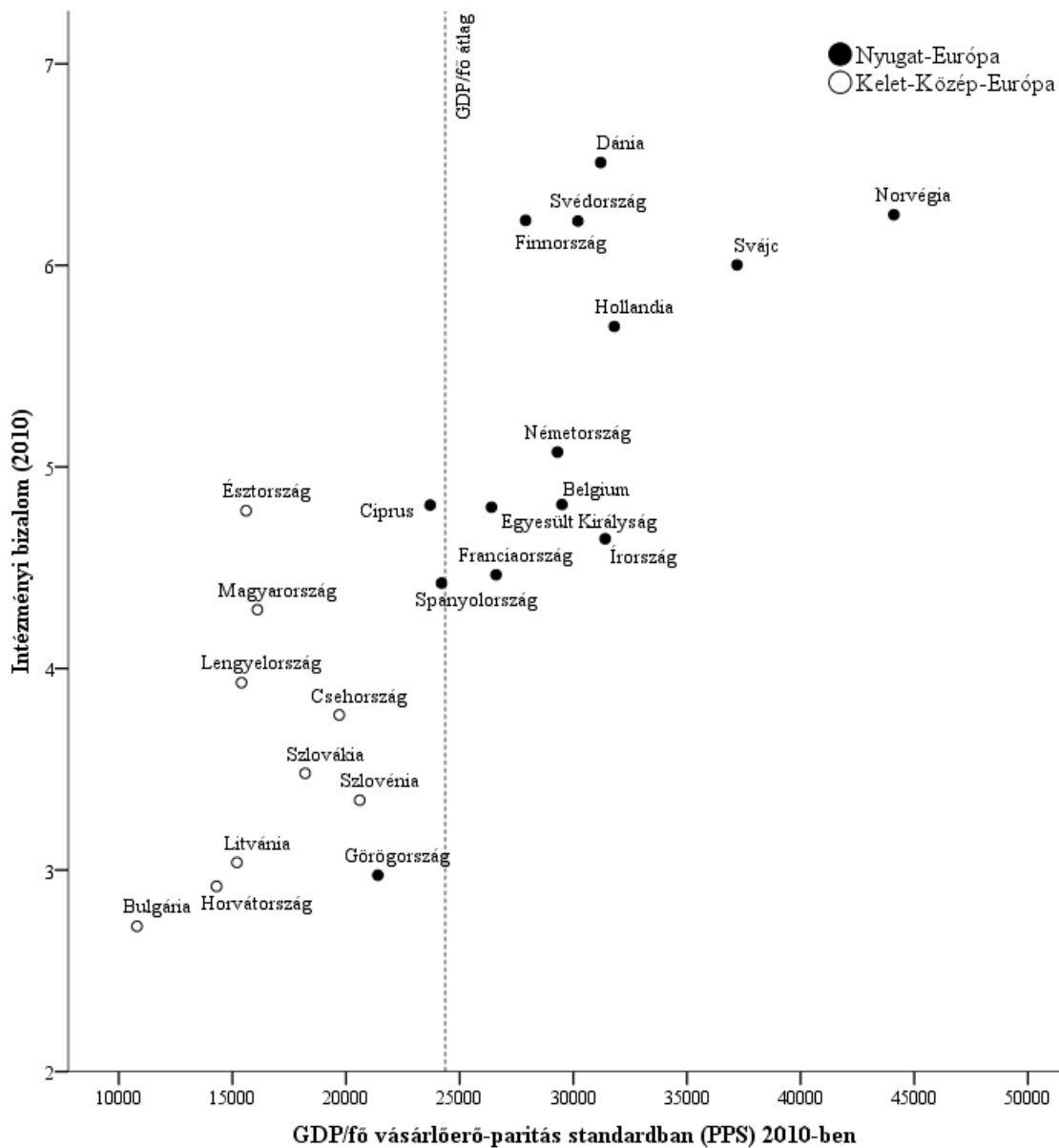
Ami az ország-szintű, kontextuális változókat illeti, a 2010-es vásárlóerő paritás standardon (Purchasing Power Standard – PPS) számolt egy főre jutó GDP-t tekintettük a gazdasági fejlettség mércéjének. A PPS az Eurostat által létrehozott mesterséges elszámolási egység, amely az eurón alapul ugyan, ám súlyozzák az egyes országok eltérő árszínvonalai alapján, és így alkalmas az országok közötti összehasonlításra. Az egyenlőtlenség mérésére a legáltalánosabban használt indikátort, a Gini-indexet alkalmaztuk, melynek forrása az Eurostat adatbázisa volt. Bevezettünk továbbá egy kétértékű változót is, hogy különbséget tehesünk a nyugat-európai és a kelet-közép-európai országok között.

ELEMZÉS ÉS EREDMÉNYEK

Azt feltételeztük, hogy a gazdasági fejlettség pozitív, míg az egyenlőtlenség negatív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal. Az 1. ábra az egy főre jutó GDP függvényében mutatja a mintákban található országok intézményi bizalom szintjét. Látható, hogy a két változó között igen erős és szignifikáns ($r = 0,817$; $p < 0,001$) kapcsolat van. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy (Görögország kivételével) szinte tökéletesen elkülönül egymástól a nyugat-európai és a kelet-közép-európai országok csoportja – míg az első mindkét dimenzióban magas, az utóbbi mindkettőben alacsony értékeket mutat.

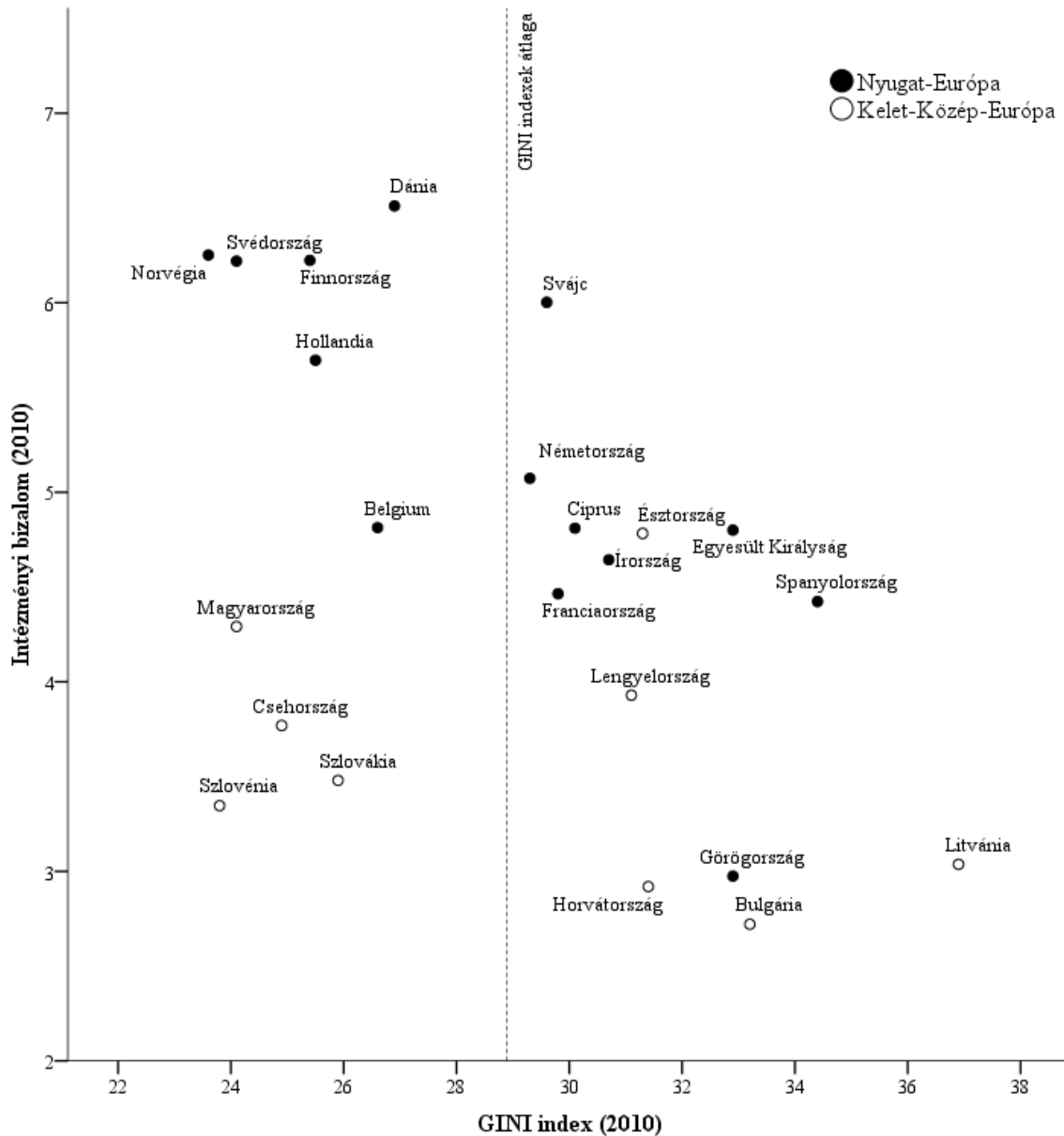
Az ábrában látható függőleges referencia vonal a mintabeli országok átlagos GDP-jét mutatja, amihez viszonyítva az összes kelet-közép-európai ország ettől balra, vagyis az átlag GDP alatt helyezkedik el, míg a nyugat-európai országok majdnem mind átlag feletti értékekkel bírnak. Ez azt jelzi, hogy a gazdasági fejlettség erős negatív kapcsolatot mutat a kelet-közép-európai országok dummy változójával ($r = -0,814$; $p < 0,001$), vagyis a kettő egyidejű beillesztése a modellekbe kollinearitási problémákat okozna. Ennek megfelelően a két változót külön kezeltük.

1. ábra. A gazdasági fejlettség és az intézményi bizalom közötti összefüggés

A GDP-től eltérően a jövedelmi egyenlőtlenség és az intézményi bizalom nem mutatja a várt összefüggést. Bár a 2. ábra negatív kapcsolatot sejtet, az valójában gyenge és statisztikailag nem szignifikáns ($r = -0,398$; $p > 0,05$). A másik eltérés az 1. ábrához képest, hogy a kelet-közép-európai országok nem egy csoportban helyezkednek el, ami azt jelzi, hogy az egyenlőtlenség és az országcsoport mutatója között nincs korreláció ($r = 0,062$, $p > 0,05$), így egyidejű kezelésük a modellekben nem vet fel problémákat.

2. ábra: A jövedelmi egyenlőtlenség és az intézményi bizalom közötti összefüggés

Mivel nagyszámú változóval dolgozunk, fennáll a veszélye a kollinearitásból eredő problémáknak. A korrelációs mátrix (lásd a Függelékben) azonban azt mutatja, hogy bár a változó-párok között szignifikáns a kapcsolat, összességében az együtthatók elég alacsonyak ahhoz, hogy az eredményeket a multikollinearitás számottevően ne befolyásolja. Viszont annak érdekében, hogy elősegítsük a regressziós együtthatók egyszerűbb interpretációját, valamint hogy elkerüljük az egyéni és az ország-szintű változók interakciójából adódó, jelentős mértékű kollinearitást, minden, a modellekben szereplő változóhoz értelmezhető zéró értéket rendeltünk. Így, ahogy azt többszintű elemzések esetén javasolják (Hox 2010), a nullát fel nem vevő folytonos változókat, vagyis az életkor, a GDP és a GINI mutatóit a mintaátlaghoz centráltuk, vagyis eltoltuk a skálát úgy, hogy annak közepe a minta átlagát jelölő nulla érték legyen.

Először egy alapmodellt futattunk le, amely magyarázó változók híján csupán a tengelymetszetet becsli és megadja, hogy mekkora az országokon belüli (belső variancia) és azok közötti (külső variancia) különbségek mértéke. Ezt követően két külön sorozatban egymásba ágyazott modelleket becsültünk. Az első sorozatba (1. táblázat) a jövedelmi decilis és a szociotropikus értékelés mutatói kerültek, míg a másodikban (2. táblázat) a relatív jövedelmet az anyagi helyzet szubjektív értékelésének indikátorára cseréltük. Mindkét sorozatot úgy építettük fel, hogy mindig egy adott változó csoporttal bővítettük az előző lépésben becsült modellt. Így elsőként az egyéni szintű változók állandó hatását számítottuk ki (1. és 6. modell), majd ezt követően a modellekbe foglaltuk az ország-szintű állandó hatásokat is. Előbb a kelet-közép-európai indikátor változó és a GINI index került a modellekbe (2. és 7. modell), majd megbecsültük a GDP és a GINI hatását is (4. és 9. modell). Végezetül az egyéni jövedelem változóknak és a szociotropikus mutatóknak az ország-szintű indikátorokkal való interakcióit is a modellekbe foglaltuk (3., 5., és 8., 10. modell).

Az alapmodell abból a szempontból is hasznosnak bizonyult, hogy segítségével kiszámítható az országok közötti és a teljes variancia hányadosa, vagyis a csoporton belüli korrelációs együttható („*intra class correlation coefficient*”), ami azt mutatja meg, hogy az intézményi bizalom teljes varianciájának mekkora hányada képződik az országok szintjén. Másképpen fogalmazva, ez az érték arra ad becslést, hogy mennyire homogének a megfigyelések az országokon belül. Az együttható értéke alapján a függő változó teljes varianciájának 27,9 százaléka keletkezik az országok közötti szinten, ami igen magas arány és mindenképpen indokolja a hierarchikus lineáris regresszió alkalmazását. A csoporton belüli korrelációs együttható még az egyéni szintű változók állandó hatásának becslését követően is magas maradt (11 százalék az 1. és a 6. modellben), ami azt sugallja, hogy az ország-szintű magyarázó változóknak a modellekbe illesztése feltétlenül indokolt. Az 1. és a 2. táblázatban foglaltuk össze a többszintű regressziós modellek eredményeit.⁴

⁴ Az 1-5. modelleket az öt imputált adatbázison futtattuk le. Az 1. táblázat ezeknek a becsléseknek az összevont eredményeit tartalmazza. Ugyanezekkel a magyarázó változókkal végeztünk becslést az eredeti adatbázison, melyből töröltük a hiányzó jövedelemadatokat tartalmazó megfigyeléseket. Az eredmények teljes mértékben megegyeztek az imputált adatbázisokon kapott becsült értékekkel. Mivel a 6-10. modellek nem tartalmaznak imputált adatokat, ezért őket az eredeti adatbázison futtattuk le.

1. táblázat. Az intézményi bizalomra vonatkozó többszintű lineáris modellek összevont paraméterbecslései

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell		5. modell	
	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE
Tengelymetszet	1.332**	.129	1.669**	.149	1.671**	.153	1.326**	.121	1.348**	.122
<i>Egyén szintű állandó hatások</i>										
Jövedelem decilis	.014*	.006	.014*	.006	.026**	.007	.014*	.006	.013*	.005
Gazdasági elégedettség	.297**	.013	.297**	.014	.289**	.016	.296**	.013	.296**	.012
Társadalmi bizalom	.240**	.018	.240**	.018	.239**	.018	.239**	.018	.239**	.018
Boldogság/elégedettség	.080**	.009	.080**	.009	.080**	.009	.080**	.009	.081**	.009
Vallásosság	.006*	.002	.006*	.002	.006*	.002	.006*	.002	.006*	.002
Társas hajlam	.004	.009	.004	.009	.004	.009	.004	.009	.004	.009
Médiafogyasztás	.003	.006	.003	.006	.003	.006	.003	.006	.004	.006
Nagyvárosi lakos	-.045	.047	-.045	.047	-.038	.046	-.045	.047	-.037	.046
Felsőfokú végzettség	.131**	.044	.131**	.043	.130**	.043	.131**	.044	.129**	.044
Életkor	.001	.002	.001	.002	.001	.002	.001	.002	.001	.002
Életkor ²	.000**	.000	.000**	.000	.000**	.000	.000**	.000	.000**	.000
Kisebbség tagja	.276**	.081	.277**	.081	.273**	.075	.276**	.081	.273**	.075
Férfi	-.032	.030	-.032	.030	-.030	.030	-.032	.030	-.029	.030
<i>Ország-szintű állandó hatások</i>										
GINI index			-.042*	.018	-.050*	.022	-.007	.027	-.009	.026
KKE			-.886**	.159	-.841**	.174				
GDP/fő							.049**	.014	.050**	.014
<i>Interakciós hatások</i>										
Jövedelem decilis * KKE					-.033*	.013				
Jövedelem decilis * GINI					-.003	.002				
Jövedelem decilis * GDP									.0029**	.0006
Gazdasági elégedettség * KKE					.020	.024				
Gazdasági elégedettség * GINI					.005	.004				
Gazdasági elégedettség * GDP									-.0028	.0014
<i>Véletlen hatások</i>										
Belső variancia	2.586**		2.586**		2.582**		2.586**		2.581**	
Külső variancia	.329**		.109**		.105**		.165**		.150**	
<hr/>										
Csoporton belüli korrelációs együttható	.113		.041		.039		.060		.055	
Esetszám	41465		41465		41465		41465		41465	
-2Log likelihood	157207		157182		157117		157191		157104	

Nem standardizált együtthatók, robusztus standard hibák. A harmadik tizedes jegyig kerekített értékek (kivéve az 5. modellben becsült interakciós hatások koefficiensei esetében).

Legnagyobb valószínűségi becslés. Mintavételi hibákat korrigáló súlyozás.

Az 5. modellben a GINI változó főhatása nem szignifikáns, így a 3. modellbeli interakciós hatásokat nem illesztettük bele.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

2. táblázat: Az intézményi bizalomra vonatkozó többszintű lineáris modellek paraméterbecslései

	6. modell		7. modell		8. modell		9. modell		10. modell	
	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE
Tengelymetszet	1.350**	0.126	1.683**	.146	1.714**	.145	1.343**	.118	1.356**	.123
<i>Egyén szintű állandó hatások</i>										
Kényelmes/megfelelő anyagi helyzet	.067*	.029	.067*	.029	.121*	.048	.066*	.029	.088**	.027
Gazdasági elégedettség	.296**	.014	.296**	.014	.288**	.016	.295**	.014	.295**	.012
Társadalmi bizalom	.239**	.018	.240**	.018	.239**	.018	.239**	.018	.238**	.018
Boldogság/elégedettség	.081**	.008	.081**	.008	.079**	.008	.081**	.008	.080**	.008
Vallásosság	.006**	.002	.006**	.002	.006*	.002	.006**	.002	.006**	.002
Társas hajlam	.002	.008	.002	.008	.002	.008	.002	.008	.002	.008
Médiafogyasztás	.003	.006	.003	.006	.003	.006	.003	.006	.003	.006
Nagyvárosi lakos	-.041	.047	-.041	.047	-.039	.047	-.041	.047	-.038	.047
Felsőfokú végzettség	.147**	.045	.147**	.045	.148**	.045	.147**	.045	.149**	.045
Életkor	.001	.002	.001	.002	.001	.002	.001	.002	.001	.002
Életkor ²	.000**	.000	.000**	.000	.000**	.000	.000**	.000	.000**	.000
Kisebbség tagja	.267**	.082	.268**	.082	.269**	.080	.268**	.083	.270**	.080
Férfi	-.028	.031	-.028	.031	-.027	.032	-.028	.031	-.025	.031
<i>Ország-szintű állandó hatás</i>										
GINI index			-.041*	.018	-.055**	.020	-.007	.027	-.009	.026
KKE			-.874**	.159	-.905**	.157				
GDP/fő							.048**	.014	.053**	.015
<i>Interakciós hatások</i>										
Kényelmes/megf. * KKE					-.099	.067				
Kényelmes/megf. * GINI					-.012	.007				
Kényelmes/megf. * GDP									.012**	.004
Gazdasági elégedettség* KKE					.020	.023				
Gazdasági elégedettség * GINI					.005	.003				
Gazdasági elégedettség * GDP									-.003*	.001
<i>Véletlen hatások</i>										
Belső variancia	2.580**		2.580**		2.578**		2.580**		2.578**	
Külső variancia	.322**		.109**		.105**		.164**		.153**	
<hr/>										
Csoporton belüli korrelációs együttható	.111		.040		.039		.060		.056	
Esetszám	41180		41180		41180		41180		41180	
-2Log likelihood	155770		155745		155711		155754		155714	

Nem standardizált együtthatók, robusztus standard hibák. A harmadik tizedes jegyig kerekített értékek.

Legnagyobb valószínűségi becslés. Mintavételi hibákat korrigáló súlyozás.

A 10. modellben a GINI változó főhatása nem szignifikáns, így a 8. modellbeli interakciós hatásokat nem illesztettük bele.

** p < 0,01; * p < 0,05

A táblázatok azt mutatják, hogy a szociotropikus indikátor szignifikáns pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal, és ez a hatás minden modellben fennáll, így eredményeink alátámasztják első (H1) hipotézisünket. Ehhez hasonlóan pozitív és szignifikáns a kapcsolat az intézményi bizalom, valamint az egyén jövedelemszintje illetve az anyagi helyzettel való elégedettség egocentrikus indikátora között. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a jövedelem általános hatása pozitív: akiknek több a jövedelme, illetve akik elégedettebbek az anyagi helyzetükkel, azok – minden egyéb változatlanlansága mellett – jobban bíznak az állami intézményekben, mint az alacsony jövedelműek, illetve a jóléti helyzetükkel elégedetlenek. Mindez alátámasztja a második és harmadik hipotézisünket is (H2 és H3). Meg kell azonban jegyezni, hogy a gazdasági helyzettel való elégedettség és az egyéni anyagi helyzetet tükröző változók hatásnagysága gyökeresen eltér egymástól. A 3. modellt alapul véve, a jövedelmi decilis hatásnagysága 0,088, míg a gazdasági elégedettségének több mint tízszerese, 0,911. Ez a két szám azt mutatja meg, hogy a magyarázó változó egy standard eltérésnyi változása mekkora változást eredményez a függő változóban.⁵ A gyakorlatban tehát a szociotropikus értékeléseknek jóval nagyobb a befolyása az intézményi bizalomra, mint az egyén anyagi helyzetének. Ez összefügg a szakirodalom korábbi állításaival.

Ami a makro-szintű változókat illeti, az együtthatók szignifikáns negatív kapcsolatot mutatnak a kelet-közép európai ország-változóval és pozitívet a gazdasági fejlettség mutatójával. Mivel a kelet-közép európai országok szegényebbek, mindez alátámasztja a negyedik hipotézist (H4), mely szerint a jómódú országok lakóinak magasabb a bizalomszintje. A jövedelmi egyenlőtlenség indikátorának hatását viszont nehezebb értelmezni. Bár a modellek mindegyike negatív kapcsolatot mutat a Gini index és a bizalom között, ez csak akkor szignifikáns, ha a kelet-közép európai ország-változó is jelen van a modellben. A rejtély megoldásának kulcsa a 2. ábrán látható: a Gini-koefficiens egyértelműen negatív kapcsolatot mutatna az intézményi bizalommal, ha négy kelet-közép európai országot (Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) figyelmen kívül hagynánk. Ezekben az országokban ugyanis az egyenlőtlenség szintje viszonylag alacsony, ám ugyanez igaz az intézményi bizalomra is, tehát ezek az államok a többihez képest „deviánsan” viselkednek. A kelet-közép európai ország-változó ugyanakkor képes megragadni ennek a négy országnak is a hatását a függő változóra, így ha ez a mutató jelen van, akkor az egyenlőtlenség és a bizalom viszonya szignifikánsan negatív lesz. A GDP indikátora ebben az esetben nem tölti be ugyanazt a szerepet, mint a kelet-közép európai dummy, ezért azokban a modellekben, amelyekben a GDP szerepel a Gini index mellett, a jövedelmi egyenlőtlenség hatása nem szignifikáns. Ötödik hipotézisünkre (H5) tehát csak részleges igazolást adnak a modellek, ami további elemzést kíván.

A várakozásoktól eltérő eredményre legalább két lehetséges magyarázat kínálkozik. Az egyik az, hogy az egyenlőtlenség csak Nyugat-Európában hat negatívan az intézményi bizalomra, ám Kelet-közép Európá-

⁵ A hatásnagyság kiszámítására a következő képletet használtuk: $\Delta = \beta_1 * 2SD_{x1} / \sigma_e$, ahol β_1 a becült koefficiens, SD_{x1} a változó szórása, míg σ_e az egyéni szintű variancia. Ez a mutató többszintű modellek esetében alkalmas a hatásnagyság megbecslésére, mivel a csoportokon belüli varianciára sztenderdizál. Forrás: Elliott és Sammons (2004, 14. o.)

ban nem. Ezzel szemben mi azt állítjuk, hogy ez a kapcsolat a kontinens mindkét felén fennáll, a négy kelet-közép európai ország pedig politikai-gazdasági rendszereik néhány sajátos közös vonása miatt nem illeszkedik a sorba. Feltevésünk szerint nem a jövedelmi egyenlőtlenség önmagában, hanem annak az egalitárius attitűdök által befolyásolt percepciója hat az intézményi bizalomra. Ha egy társadalomban nő az egyenlőtlenség, vele együtt erősödik a relatív depriváció érzése is, amely aláássa az intézmények iránti bizalmat. Ebben a folyamatban ugyanakkor szerepet játszhatnak az állammal szemben az egyenlőtlenség csökkentését illetően támasztott elvárások is. Ha az emberek úgy vélik, hogy az államnak a feladata a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése, miközben meg vannak győződve arról, hogy az egyenlőtlenség szintje magas, akkor elveszthetik az állami intézményekbe vetett bizalmukat, hiszen úgy találják, hogy ezek alkalmatlanok a feladatuk ellátására. A négy kelet-közép európai országban éppen ez a helyzet: az emberek erős egalitárius attitűdökkel bírnak, miközben jócskán túlbecsülik az jövedelmi egyenlőtlenségek valódi mértékét, ugyanakkor az államtól várják ezek mérséklését.

A rendszerváltás után a kétségtelenül növekvő egyenlőtlenségek érzékennyé tették az embereket erre a jelenségre, akik tartósan bizonyuló, ám téves percepciókat alakítottak ki róla. Számos felmérés mutatta ki, hogy a kelet-közép európai országokban az emberek többsége (a megkérdezettek 60-95 százaléka) úgy véli, hogy túl nagyok a jövedelmi különbségek az országukban (Redmond et al. 2002), illetve túl nagy az egyenlőtlenség a társadalomban (Loveless és Whitefield 2011). Bár ezek az attitűdök eléggé hasonlóak az egész kelet-közép európai térségben, az egyenlőtlenségek vélt és valós szintje közötti eltérés különösen feltűnő Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában, ahol a Gini index viszonylag alacsony jövedelmi különbségekkel bíró társadalmak képét rajzolja ki. A többi kelet- és kelet-közép európai országban jóval nagyobbak a tényleges jövedelmi egyenlőtlenségek, így ott a percepciók és a valóság közötti eltérés is kisebb.

Az általunk elemzett ESS adatok is azt mutatják, hogy a kelet-közép európai országokban a megkérdezettek erős egalitárius attitűdökkel rendelkeznek. Míg a nyugat-európai országokban az érvényesen válaszoló megkérdezetteknek 26 százaléka ért erőteljesen, teljes mértékben egyet azzal, hogy a kormány dolga csökkenteni a jövedelmi egyenlőtlenségeket, addig a kelet-közép európai országokban ez az arány 40 százalékos. A kelet-közép európai régió belül azonban a fent említett négy országban nagyobb az állítással erősen egyetértők aránya (a megkérdezettek 43 százaléka), mint a térség többi országában (a megkérdezettek 38 százaléka). Mindent összevetve úgy véljük, hogy az erős egalitárius attitűdök valamint a valós és az észlelt egyenlőtlenségek közötti eltérés okozhatja azt, hogy Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában az állami intézményekbe vetett bizalom viszonylag alacsony, noha mindez nem következne a jövedelmek közötti különbségek relatíve kis mértékéből.

Álláspontunk szerint a fenti sajátosságok e négy ország politikai-gazdasági viszonyaira vezethetők vissza. A rendszerváltozás után a kelet-közép európai országok eltérő válaszokat adtak a növekvő egyenlőtlenségekre. A fenti négy országban az egymást követő kormányok igyekeztek fenntartani a jóléti államokra jellemző ellátásokat annak érdekében, hogy csökkentsék az átmenet társadalmi terheit. A régió többi álla-

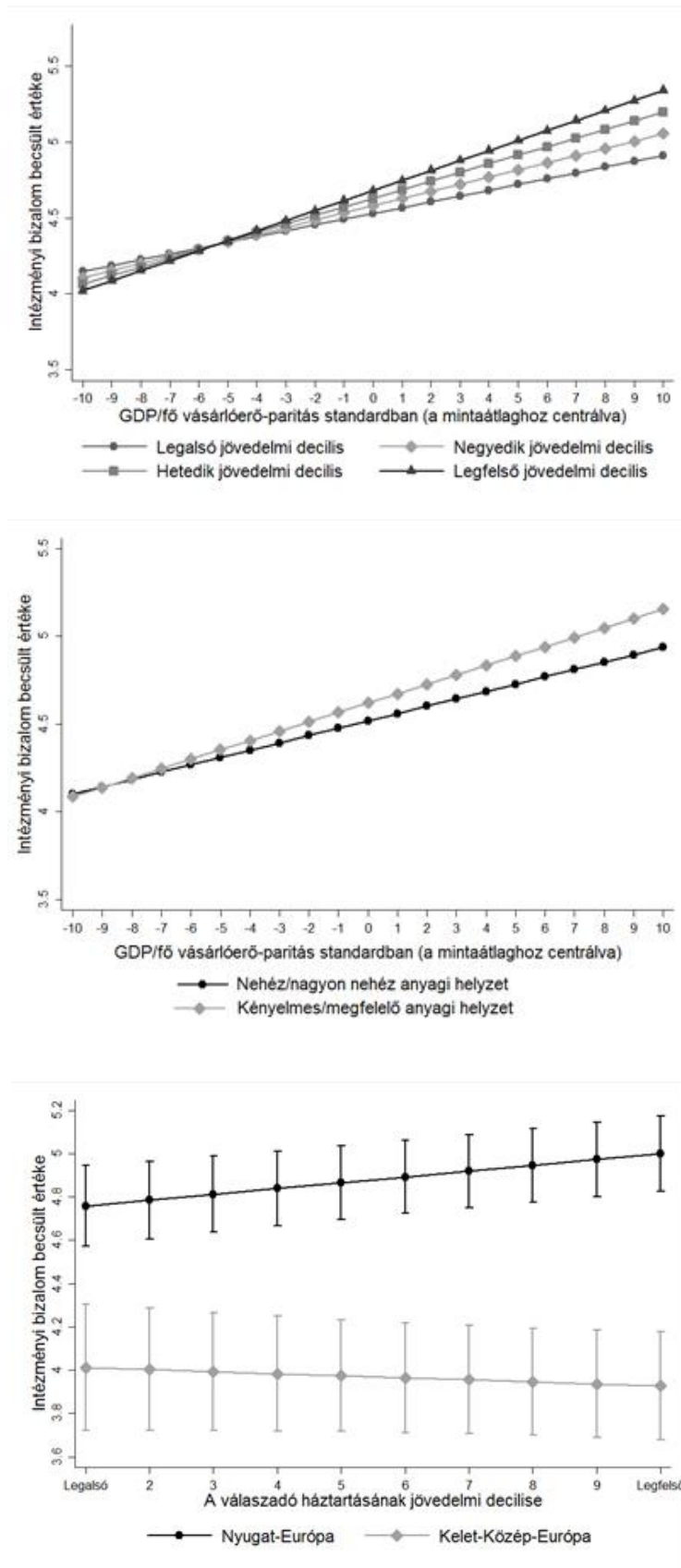
mához képest Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában viszonylag magas maradt a szociális kiadások részaránya a GDP-n belül (minderről lásd Bohle és Greskovits 2012). Így állt elő az a paradox helyzet, hogy míg a régió belül ebben a négy országban a legmagasabb az egy főre jutó szociális kiadások nagysága⁶ és a legalacsonyabbak a jövedelmi egyenlőtlenségek, az emberek mégis itt becsülik leginkább túl az egyenlőtlenségek mértékét.

Eddig a legfontosabb független változók hatásairól szóltunk, az alábbiakban viszont egyes egyéni és ország-szintű változók közötti interakciókat tárgyaljuk. McAllister (1999), valamint Catterberg és Moreno (2006) tanulmányai alapján azt feltételeztük, hogy a GDP magasabb szintje csökkenti az egyéni jövedelem pozitív hatását az intézményi bizalomra (H6), ugyanis a gazdaságilag fejlettebb államokban az emberek fokozott, és ezért nehezen teljesíthető elvárásokat támaszthatnak a kormányzattal szemben. Ebbe az irányba mutat a kelet-közép európai országok materialista politikai kultúrájáról szóló meglátás, valamint Catterberg és Moreno (2006) azon eredménye, mely szerint a szegényebb országokban az egyéni jövedelem erősebb kapcsolatot mutat az intézményi bizalommal.

Eredményeink azonban meglepő módon cáfolják a hipotézist, és másfajta mechanizmus működését valószínűsítik. A 3. ábra első két diagramja a jövedelem decilisek, illetve a szubjektív anyagi helyzet marginális hatását mutatja az intézményi bizalomra a GDP különböző szintjei (5. és 10. modell) és a többi változó átlagon rögzített értékei mellett. A harmadik diagram a relatív jövedelem marginális hatását ábrázolja a kelet-közép- és nyugat-európai országok vonatkozásában (3. modell). Várakozásainkkal ellentétben azt látjuk, hogy az egy főre jutó GDP növekedésével mind az egyéni jövedelem, mind pedig a szubjektív anyagi jólét pozitív hatása erősödik az intézményi bizalomra. Vagyis a szegényebb országokban élőkhöz képest a gazdagabbakban az ugyanabba a háztartási jövedelmi decilisbe tartozó válaszadók vagy az anyagi helyzetükkel ugyanolyan szinten elégedettek – minden egyéb változatlansága mellett – jobban bíznak az intézményekben.

⁶ 2011-ben e négy ország egy főre jutó szociális kiadásai a következőképpen alakultak. Csehország: 4275 euró/fő; Magyarország: 4064 euró/fő; Szlovákia: 3583 euró/fő és Szlovénia: 5231 euró/fő. Forrás: Eurostat

3. ábra. A relatív jövedelem és a szubjektív anyagi helyzet marginális hatása a GDP különböző szintjei mellett, valamint a relatív jövedelem marginális hatása Kelet-Közép- és Nyugat-Európában (az összes többi tényező a mintaátlaghoz rögzítve)

A 3. ábrán azonban azt is láthatjuk, hogy bár a GDP növekedésével az egyéni jövedelem szintekhez tartozó becsült intézményi bizalom értékek is egységesen nőnek, a mintaátlagnál magasabb GDP esetén ez a hatás eltér a jövedelem decilis és a szubjektív jólét mutatóinak különböző értékei esetén. Másképpen fogalmazva, ahogy nő a GDP, kinyílik az „olló” a szegényebb és a vagyonosabb háztartásokban élők intézményi bizalmi szintje között, minden egyéb változó rögzített értéke mellett. Úgy is mondhatjuk, hogy a magasabb jövedelmi decilisbe tartozók intézményi bizalmi szintje a gazdagabb országokban tér el szignifikánsan az alacsonyabb jövedelmi decilisbe tartozókéitól. Ez azt is sugallja, hogy a háztartások eltérő jövedelme, illetve az anyagi helyzet szubjektív megítélésének különbségei a szegényebb kelet-közép európai országokban nem mutatnak szignifikáns összefüggést az intézményi bizalommal. A 3. ábra utolsó diagramja, amely a jövedelem decilis függő változóra gyakorolt hatását ábrázolja (a többi változó átlagon rögzített értéke mellett) külön Nyugat- és Kelet-Közép-Európában, megerősíti ezt a sejtést. Míg a nyugati (gazdagabb) országokban a magasabb relatív jövedelem szignifikáns pozitív kapcsolatban áll az intézményi bizalommal, addig keleten a változók között nincs statisztikai értelemben vett összefüggés. Másképpen, jövedelmük növekedésével a nyugati állampolgárok bizalma nő az állami intézmények iránt, míg a kelet-közép európai országokban a gazdagok és szegények között (a többi változó állandó értéke mellett) nincs különbség az intézményekbe vetett bizalom tekintetében.

Az interakciós elemzés tehát olyan eredményt hozott, amely nem olvasható ki a főhatásokból, és amely ellentmond kiinduló feltevésünknek is: míg Nyugat-Európában az egyéni jövedelem kapcsolata az intézményi bizalommal pozitív, addig a kelet-közép európai országokban ilyen összefüggés nem mutatható ki. Mindez azt jelenti, hogy az egyéni anyagi jólét bizalom-növelő hatása csak Nyugat-Európában érvényesül, és a kelet-közép európai országokban nem. Fontos hangsúlyozni viszont, hogy ez az összefüggés a többi változó rögzített értéke esetén áll fenn. Tehát, ahogy a 3. ábra első két diagramjáról is leolvasható, növekvő GDP mellett *ceteris paribus* a szegényebb keleti országokban is magasabb intézményi bizalom értékek tartoznak a relatív jövedelem és a szubjektív anyagi jólét adott értékeihez. A nyugattal szembeni különbség „mindössze” annyi, hogy keleten rögzített GDP mellett az egyéni jólét és anyagi helyzet eltérései nem mutatnak összefüggést az intézményi bizalommal.

Eredményünk a „nyertes-hipotézis” további alátámasztását jelenti Nyugat-Európa vonatkozásában, és cáfolja McAllister (1999) fejtegetését a növekvő jövedelem bizalom-csökkentő hatásáról. Ugyanakkor, ami az egyéni jövedelmet illeti, a „nyertes-hipotézis” nem érvényesül a kelet-közép európai országokban, hiszen azt találtuk, hogy – minden egyébét változatlanul tekintve – ebben a régióban a gazdagabbak nem bíznak jobban az állami intézményekben. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy hatodik hipotézisünket (H6) nem tudtuk igazolni. A GDP és az egyéni jövedelem interakciójára a várt negatív kapcsolat helyett pozitívet találtunk.

Mivel magyarázhatjuk a fenti különbséget a kontinens két fele között? A szegényebbekhez viszonyítva miért bíznak nyugaton a gazdagok jobban az állami intézményekben, míg keleten nem (ha az összes többi körülményt változatlanul tekintjük)? Mivel ez a hatás csak akkor észlelhető, ha a modellekben minden

egyéb változóra kontrollálunk, arra kell gyanakodnunk, hogy a magyarázat olyan tényezőkben keresendő, amelyeket modelljeink nem kezelnek. Elképzelhető például, hogy egy strukturális hatás érvényesül, azaz a kelet-közép-európai országoknak létezik egy olyan sajátos jellemzője, amely a magasabb jövedelmű háztartásokban élőkben alacsonyabb intézményi bizalmat vált ki a kisebb jövedelmű háztartásokban élő, de minden egyéb téren azonos jellemzőkkel bíró egyénekhez képest. De az is felvethető, hogy nem egy strukturális tényező, hanem egyéni attribútumok állnak a jelenség mögött, például a gazdagabb háztartásokban élő emberek valamilyen közös jellemzője okozza a megfigyelt hatást. Jelen tanulmányban nem tudunk a kérdéssel alaposabban foglalkozni, hiszen annak megválaszolása további kutatásokat igényel. Ám az alábbiakban hipotézis gyanánt megfogalmazzunk néhány lehetséges magyarázatot.

Egyfelől felvethető, hogy a fenti hatás nem a módosabb, hanem a szegényebb háztartásokban élők valamilyen jellemzőjével magyarázható. Tehát Közép-Kelet-Európában nem a gazdagabbak bíznak kevésbé az intézményekben, hanem valami miatt a szegényebbek bíznak jobban, amitől kiegyenlítődik, pontosabban eltűnik az eltérő jövedelmi helyzetekből várt összefüggés az intézményi bizalommal. Láthattuk, hogy a kelet-közép európai országokban az embereknek kimondottan erős egalitárius attitűdjei vannak és egyben az államtól, pontosabban az állam jövedelem újraelosztó tevékenységétől várják az egyenlőtlenségek csökkentését. Mivel a szegényebb háztartásokban élők jobban függenek a szociális juttatásoktól, lehetséges, hogy rájuk még jellemzőbb ez a hozzáállás. Ha ez így van, akkor elképzelhető, hogy azok a kevésbé tehető háztartásokban élők, akik nemcsak elvárják a szociális transzfereket, hanem részesülnek is belőlük, pusztán a ráutaltságuk miatt is jobban bíznak az állami intézményekben.

Ezt a feltételezést a tanulmány adta keretek között nem tudjuk empirikusan tesztelni, de néhány előzetes eredményünk azt sugallja, hogy helytálló lehet. Ami az ország-szintű változókat illeti, az ESS felmérés szerint Horvátország kivételével az összes kelet-közép európai országra jellemző, hogy a három legalsó jövedelmi decilisbe tartozók erősebb egalitárius attitűdöket mutatnak, mint a három legfelső decilisbe tartozók. Ugyanígy, mindenhol az alsó decilisekben volt a legmagasabb a válaszadóknak azon aránya, akik teljes mértékben egyetértettek azzal az állítással, hogy a kormány feladata az egyenlőtlenségek csökkentése. Az ezzel az állítással teljes mértékben egyetértők aránya közötti különbség a legalsó és a legfelső három decilisbe tartozók között 6 százalék (Magyarország) és 21 százalék (Bulgária) között szóródott. (Az egyetlen kivétel Horvátország, ahol az alsó három decilishez képest a felső három decilisbe tartozók 5 százalékkal nagyobb arányban értettek teljes mértékben egyet a kormány egyenlőtlenséget csökkentő feladatával).

Az egyéni szintű jellemzők között további releváns tényező lehet az, hogy a gazdagabb és szegényebb háztartások tagjai esetleg eltérő aspirációkkal rendelkeznek. Elképzelhető, hogy a vagyonosabb háztartásban élők helyzetüket nem a honfitársaikéhoz, hanem a módos nyugati polgárokéhoz hasonlítják, és úgy vélik, hogy velük szembeni lemaradásuk kisebb lenne, ha a hazai intézmények jobban működnének, és nem nehezítenék a boldogulásukat. Ha ez helytálló, akkor úgy kell fogalmaznunk, hogy a gazdag és a szegény háztartások bizalmi szintjének különbségét minden egyéb tényező változatlansága mellett nem a szegények

relatív magasabb, hanem a gazdagok viszonylag alacsonyabb intézményi bizalma okozza. Megfelelő adatok hiányában azonban ezt a hipotézist sem tudjuk tesztelni.

Végezetül, utolsó feltevésünk (H7) szerint a jövedelmi egyenlőtlenségek magasabb szintje növeli az egyéni anyagi helyzet pozitív hatását az intézményi bizalomra. Modelljeink ezt a hipotézist nem támasztották alá, mert a két változó közötti interakciós együttható statisztikai értelemben nem bizonyult szignifikánsnak. Mindent egybevetve modelljeink magyarázó ereje jónak mondható. A 3. és a 8. modell az országok közötti intézményi bizalom varianciáját (külső variancia) 92 százalékban magyarázza, míg az 5. és 10. modell esetében ez az arány 88 százalék. A belső, vagyis az egyének szintjén az intézményi bizalomban megfigyelt varianciára is viszonylag magas magyarázó értékkel (25 százalék) bírnak ezek a modellek. Fontos megjegyezni, hogy eredményeink a hasonló keresztmetszeti vizsgálatokra jellemző szokásos megszorításokkal értelmezendők: elsősorban összefüggésekre mutatnak rá, oksági magyarázatokat nem lehet belőlük levezetni, hiszen ok-okozati összefüggéseket csak az elméleti keret alapján tudunk megfogalmazni.

KONKLÚZIÓ

Az intézményi bizalom a politikai legitimitás része, és vélhetően elősegíti a kormányzati politikák hatékony megvalósítását, így kutatása gyakorlati szempontból is fontos lehet, különösen hazánkban és a kelet-közép európai régióban, ahol a bizalom jóval a nyugati országokra jellemző szint alatt marad. Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy a gazdasági fejlettség és jövedelmi egyenlőtlenségek, valamint az egyéni szintű jövedelem és a szubjektív anyagi jólét, illetve ezek interakciói miként befolyásolják az intézményi bizalmat Európa keleti és nyugati felében. Vizsgálódásainkat a korábbi kutatások egymásnak ellentmondó eredményei is ösztönözték.

Kiindulópontunk a kelet-közép európai országokra jellemző materialista politikai kultúra, valamint a „nyertes-hipotézis” volt, amely szerint a jómódban élők inkább hajlamosak bizalmat táplálni az állami intézmények iránt. Ezek alapján azt feltételeztük, hogy a gazdagabbak jobban bíznak az intézményekben, és ez, a materialista politikai kultúra várható hatása miatt még inkább jellemző lesz a kelet-közép európai országokra.

Eredményeink azonban ellentmondanak a materialista politikai kultúrán alapuló feltételezésünknek, és annak a hipotézisnek is, amely szerint a fejlett országokban növekednek az állammal szembeni elvárások, ezért ott a tehetősebbek kevésbé fognak bízni az elvárásaiknak egyre kevésbé megfelelni képes állami intézményekben. Azt találtuk, hogy a bizalom a nyugat-európai országokban a „nyertes-hipotézisnek” megfelelően alakul, ám ez nem teljesen igaz a kelet-közép európai országokra. Egyfelől a gazdaság állapotáról alkotott egyéni értékelések és az intézményi bizalom között mindenhol erős és pozitív összefüggés áll fenn. Másfelől azonban a jövedelmi helyzet és a bizalom kapcsolata eltérő a két régióban. Minden egyéb tényezőt rögzítve Nyugat-Európában a gazdagok bizalomszintje magasabb, ám hasonló feltételek mellett a kelet-

közép európai országokban azt tapasztaltuk, hogy a szegényebb háztartásokban élők és gazdagabb társaik nem mutatnak különbséget az állami intézményekbe vetett bizalom tekintetében.

Továbbá azt találtuk, hogy a magasabb egy főre jutó GDP felerősíti a relatív jövedelem és az egyéni anyagi helyzet szubjektív értékelésének pozitív kapcsolatát az intézményi bizalommal. Végezetül megállapítottuk, hogy bár a jövedelmi egyenlőtlenség negatív kapcsolatot mutat az intézményi bizalommal, ez a mintázat Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia esetében nem érvényesül, mert ebben a négy országban a viszonylag kismértékű belső jövedelmi egyenlőtlenségek ellenére az intézményi bizalom átlagos szintje is alacsony.

Bár az Európa nyugati és keleti része között megfigyelt eltérések szisztematikus magyarázata túlmutat tanulmányunkon, azt vélelmezzük, hogy a kelet-közép európai országok állampolgárainak egalitárius attitűdjei – amelyek különösen erősek a legalsó jövedelmi decilisekben, éppen azokban a társadalmi rétegekben, amelyek a legjobban függenek az állami transzferektől – okozhatják az egyéni jövedelmi helyzet eltérő hatását a két régióban. Végezetül azt is feltételezzük, hogy a fenti négy kelet-közép európai ország hasonló politikai-gazdasági jellemzői, így a még mindig viszonylag fejlett szociális ellátórendszerük, valamint az erős egalitárius attitűdök és az egyenlőtlenségek valós mértékének általános túlbecslése együttesen okozzák, hogy esetükben a relatíve alacsony jövedelmi különbségek dacára az intézményi bizalom szintje is alacsony. Elemzésünk tanulsága, hogy a kutatásoknak több figyelmet lenne érdemes szentelnie annak, hogy a jóléti rendszerek és az egalitárius attitűdök egymással való kölcsönhatása vajon miként befolyásolja az intézményekbe vetett bizalmat a kelet-közép európai országokban.

HIVATKOZÁSOK

- Alesina, A. – La Ferrara, E. (2002) Who Trusts Others? *Journal of Public Economics* 85 (2): 207–234.
- Algan, Y. – Cahuc, P. (2010) Inherited Trust and Growth. *American Economic Review* 100(5):2060–92.
- Almond, G. A. – Verba, S. (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes in Five Western Democracies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Anderson, C. J. – Singer, M. M. (2008) The Sensitive Left and the Impervious Right Multilevel Models and the Politics of Inequality, Ideology, and Legitimacy in Europe. *Comparative Political Studies* 41 (4–5): 564–599.
- Bakonyi E. (2011) *To Trust or Not to Trust? Trust Towards Democratic Institutions in Central and Eastern Europe after the Regime Change in 1989–1990 – with a Special Focus on Hungary*. PhD Dissertation, Budapest: Corvinus University of Budapest.
- Beetham, D. (1991) *The Legitimation of Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Boda Zs. – Medve-Bálint G. (2010) Institutional Trust in Hungary in a Comparative Perspective. In Füstös L. – Szalma I. (eds.) *European Social Register 2010*. Budapest: Institute for Political Science and Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences, 184–202.
- Bohle, D. – Greskovits B. (2012) *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Campbell, W. R. (2004) The Sources of Institutional Trust in East and West Germany: Civic Culture or Economic Performance? *German Politics* 13 (3): 401–418.
- Catterberg, G. – Moreno, A. (2006) The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies. *International Journal of Public Opinion Research* 18 (1): 31–48.
- Clark, A. A. – Frijters, P. – Shields, M. A. (2008) Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature* 46 (1): 95–144.
- Delhey, J. – Newton, K. (2005) Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review* 21 (4): 311–327.
- Donnelly, M. – Pop-Eleches, G. (2012) *The Questionable Validity of Income Measures in the World Values Survey*. Princeton, NJ: Princeton University. Retrieved 23 January 2014 (<http://www.princeton.edu/politics/about/file-repository/public/DonnellyPopElechesMarch16.pdf>).
- Elliott, K. – Sammons, P. (2004) Exploring the Use of Effect Sizes to Evaluate the Impact of Different Influences on Child Outcomes: Possibilities and Limitations. In Schagen, I. – Elliott, K. (eds.) *But what does it mean? The use of effect sizes in educational research*. London: National Foundation for Educational Research, 6–24.
- Fisher, J. – Van Heerde, J. – Tucker, A. (2010) Does One Trust Judgement Fit All? Linking Theory and Empirics. *The British Journal of Politics & International Relations* 12 (2): 161–188.
- Gross, K. – Aday, S. – Brewer, P. R. (2004) A Panel Study of Media Effects on Political and Social Trust after September 11, 2001. *The Harvard International Journal of Press/Politics* 9 (4): 49–73.
- Györffy, D. (2013) *Institutional Trust and Economic Policy: Lessons from the History of the Euro*. Budapest: Central European University Press.
- Hetherington, M. J. (1998) The Political Relevance of Political Trust. *American Political Science Review* 92 (4): 791.
- Hetherington, M. J. (2005) *Why Trust Matters: Declining Political Trust and the Demise of American Liberalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Hibbing, J. R. – Patterson, S. C. (1994) Public Trust in the New Parliaments of Central and Eastern Europe. *Political Studies* 42 (4): 570–592.
- Hooghe, M. (2011) Why There Is Basically Only One Form of Political Trust. *British Journal of Politics and International Relations* 13 (2): 269–275.
- Hox, J. (2010) *Multilevel Analysis: Techniques and Applications*. Second edition. New York: Routledge.
- Inglehart, R. (1999) Trust, Well-Being and Democracy. In Warren, M. E. (ed.) *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 88–120.
- Inglehart, R. (2006) East European Value Systems in Global Perspective. In Klingemann, H.-D. – Fuchs, D. – Zielonka, J. (eds.) *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. New York: Routledge, 67–84.
- Jones, M. P. (1996) Indicator and Stratification Methods for Missing Explanatory Variables in Multiple Linear Regression. *Journal of the American Statistical Association* 91 (433): 222–230.
- Kaasa, A. – Parts, E. (2008) Individual-Level Determinants of Social Capital in Europe Differences between Country Groups. *Acta Sociologica* 51 (2): 145–168.
- Keele, L. (2007) Social Capital and the Dynamics of Trust in Government. *American Journal of Political Science* 51 (2): 241–254.
- Kinder, D. R. – Kiewiet, D. R. (1979) Economic Discontent and Political Behavior: The Role of Personal Grievances and Collective Economic Judgments in Congressional Voting. *American Journal of Political Science* 23 (3): 495–527.
- Knack, S. – Keefer, P. (1997) Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics* 112 (4): 1251–1288.
- Kornai, J. – Rose-Ackerman, S. (2004) *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kunioka, T. – Woller, G. M. (1999) In (a) Democracy We Trust: Social and Economic Determinants of Support for Democratic Procedures in Central and Eastern Europe. *Journal of Socio-Economics* 28 (5): 577–596.
- Levi, M. – Stoker, M. (2000) Political Trust and Trustworthiness. *Annual Review of Political Science* 3 (June 2000): 475–507.
- Lewis-Beck, M. S. (1990) *Economics and Elections: The Major Western Democracies*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Lieberman, E. S. (2007) Ethnic Politics, Risk, and Policy-Making. A Cross-National Statistical Analysis of Government Responses to HIV/AIDS. *Comparative Political Studies* 40 (12): 1407–1432.
- Loveless, M. – Whitefield, S. (2011) Being Unequal and Seeing Inequality: Explaining the Political Significance of Social Inequality in New Market Democracies. *European Journal of Political Research* 50 (2): 239–266.
- Lühiste, K. (2006) Explaining Trust in Political Institutions: Some Illustrations from the Baltic States. *Communist and Post-Communist Studies* 39 (4): 475–496.
- Lyons, P. (2013) Impact of Salience on Differential Trust across Political Institutions in the Czech Republic. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 49 (3): 347–374.
- Marien, S. (2011a) Measuring Political Trust across Time and Space. In Zmerli, S. – Hooghe, M. (eds.) *Political Trust. Why Context Matters*. Colchester: ECPR Press. 13–46.
- Marien, S. (2011b) The Effect of Electoral Outcomes on Political Trust: A Multi-level Analysis of 23 Countries. *Electoral Studies* 30 (4): 712–726.
- McAllister, I. (1999) The Economic Performance of Governments. In Norris, P. (ed.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, 188–203.

- McIntosh, M. E. – Mac Iver, M. A. – Abele, D. G. – Smeltz, D. (1994) Publics Meet Market Democracy in Central and East Europe, 1991–1993. *Slavic Review* 53(2): 483–512.
- Mishler, W. – Rose, R. (1997) Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies. *The Journal of Politics* 59 (2): 418–451.
- Mishler, W. – Rose, R. (2001) What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. *Comparative Political Studies* 34 (1): 30–62.
- Mishler, W. – Rose, R. (2002) Learning and Re-Learning Regime Support: The Dynamics of Post-Communist Regimes. *European Journal of Political Research* 41 (1): 5–36.
- Parker, S. L. – Parker, G. R. (1993) Why Do We Trust Our Congressman? *The Journal of Politics* 55 (2): 442–453.
- Redmond, G. – Schnepf, S. V. – Suhrcke, M. (2002) *Attitudes to Inequality after Ten Years of Transition*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre. Retrieved 6 May 2014 (<http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp88.pdf>).
- Rohrschneider, R. – Schmitt-Beck, R. (2002) Trust in Democratic Institutions in Germany: Theory and Evidence Ten Years After Unification. *German Politics* 11 (3): 35–58.
- Rose-Ackerman, S. (2001) Trust and Honesty in Post-Socialist Societies. *Kyklos* 54 (2–3): 415–443.
- Scholz, J. T. (1998) Trust, Taxes, and Compliance. In Braithwaite, V. – Levi, M. (eds.) *Trust and Governance*. New York: Russell Sage Foundation, 135–166.
- Schoon, I. – Cheng, H. (2011) Determinants of Political Trust: A Lifetime Learning Model. *Developmental Psychology* 47 (3): 619–631.
- Szivós P. – Rudas T. – Tóth I. Gy. (1998) *Társzim 97 mikroszimulációs modell az adók és támogatások hatásvizsgálatára*. Budapest: TÁRKI.
- Sztompka, P. (1999) *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tyler, T. R. (2006) Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology* 57 (January 2006): 375–400.
- Tyler, T. R. (2011) *Why People Cooperate: The Role of Social Motivations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Uslaner, E. M. (2000) Producing and Consuming Trust. *Political Science Quarterly* 115 (4): 569–590.
- Van Buuren, S. – Brand, J. P. L. – Groothuis-Oudshoorn, K. – Rubin, D. B. (2006) Fully Conditional Specification in Multivariate Imputation. *Journal of Statistical Computation and Simulation* 76 (12): 1049–1064.
- Van der Meer, T. (2010) In What We Trust? A Multi-Level Study into Trust in Parliament as an Evaluation of State Characteristics. *International Review of Administrative Sciences* 76 (3): 517–536.
- Wang, L. – Gordon, P. (2011) Trust and Institutions: A Multilevel Analysis. *The Journal of Socio-Economics* 40 (5): 583–593.
- Zmerli, S. – Newton, K. (2008) Social Trust and Attitudes toward Democracy. *Public Opinion Quarterly* 72 (4): 706–724.
- Zmerli, S. – Newton, K. (2011) Winners, Losers and Three Types of Trust. In Zmerli, S. – Hooghe, M. (eds.) *Political Trust. Why Context Matters*, edited by. Colchester: ECPR Press, 67–94.
- Zmerli, S. – Newton, K. – Montero, J. R. (2007) Trust in People, Confidence in Political Institutions, and Satisfaction with Democracy. In van Deth, J. W. – Montero, J. R. – Westholm, A. (eds.) *Citizenship and Involvement in European Democracies. A Comparative Analysis*,. London: Routledge, 35–65.

1. FÜGGELÉK: A VÁLTOZÓK LEÍRÁSA

Egyéni szintű változók

Jövedelem változók

Jövedelem decilis: A válaszadó háztartásának összes havi nettó bevétele a nemzeti jövedelem deciles szerint besorolva (0 = első decilis – legalacsonyabb jövedelem; 9 = tizedik decilis – legmagasabb jövedelem)

Gazdasági elégedettség: A válaszadónak a nemzetgazdaság állapotával való elégedettsége (0 = teljesen elégedetlen; 10 = teljesen elégedett)

A válaszadó háztartásának jövedelmi helyzetére vonatkozó kérdésre adott válaszokat kétértékű változókká kódoltuk át:

Kényelmes/megfelelő anyagi helyzet: Azon válaszadók, akiknek háztartása kényelmesen megél, illetve kijön jelenlegi jövedelméből

Nehéz/nagyon nehéz anyagi helyzet: Azon válaszadók, akiknek háztartása nehezen vagy nagyon nehezen él meg jelenlegi jövedelméből (referencia csoport)

További egyéni szintű változók

Életkor: A válaszadó életkora a mintaátlaghoz centrálva

Életkor a négyzeten: Az életkor változó négyzete

Boldogság/elégedettség: A „mennyire érzi magát boldognak?” és a „mennyire elégedett mostani életével” kérdésekre adott érvényes válaszok átlaga (0–10).

Intézményi bizalom: A hazai parlamentbe, jogrendszerbe, rendőrségbe és politikai pártokba vetett bizalomra vonatkozó kérdésekre adott érvényes válaszok átlaga (0–10).

Férfi: Férfi válaszadó (kétértékű változó)

Médiafogyasztás: Egy átlagos hétköznapon mennyi időt tölt tévé nézéssel a válaszadó (0 = semennyit; 7 = 3 óránál többet)

Nagyvárosi lakos: A válaszadó lakhelye nagyváros vagy egy nagyváros elővárosa (kétértékű változó)

Kisebbség tagja: Etnikai kisebbségi csoporthoz tartozó válaszadó (kétértékű változó)

Vallásosság: Mennyire tartja vallásosnak magát a válaszadó (0 = egyáltalán nem vallásos; 10 = nagyon vallásos)

Társas hajlam: Milyen gyakran él a válaszadó társasági életet barátokkal, rokonokkal, kollégákkal (0 = soha; 6 = minden nap)

Társadalmi bizalom: A mennyire lehet megbízni az emberekben, valamint a mennyire tisztességesek, illetve segítőkészek az emberek kérdésekre adott érvényes válaszok átlaga (0–10)

Felsőfokú végzettség: Elvégzett felsőfokú tanulmányok (kétértékű változó)

Ország-szintű változók

GDP: Egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) vásárlóerő standardon (PPS), a mintaátlaghoz centrálva (forrás: EUROSTAT)

GINI index: A hazai jövedelem egyenlőtlenség mértékét mutató változó a mintaátlaghoz centrálva (eredeti skála: 0–100) (forrás: EUROSTAT SILC)

KKE: kelet-közép-európai országok indikátora (kétértékű változó)

2. FÜGGELÉK: A FÜGGETLEN VÁLTOZÓK KORRELÁCIÓS TÁBLÁZATAI

Az egyéni szintű változók korrelációs táblázata

	Jövedelem decilis	Gazdasági elégedettség	Kényelmes/megfelelő anyagi helyzet	Személyközi bizalom	Társas hajlam	Boldogság/elégedettség	Vallásosság	Média fogyasztás	Életkor	Nagyvárosi lakos	Felsőfokú végzettség	Kisebbség tagja	Férfi
Jövedelem decilis	1												
Gazdasági elégedettség	0,157**	1											
Kényelmes/megfelelő anyagi helyzet	0,333**	0,317**	1										
Társadalmi bizalom	0,147**	0,389**	0,251**	1									
Társas hajlam	0,109**	0,170**	0,179**	0,167**	1								
Boldogság/elégedettség	0,262**	0,435**	0,401**	0,365**	0,276**	1							
Vallásosság	-0,105**	-0,002	-0,059**	-0,019**	-0,059**	0,036**	1						
Médiafogyasztás	-0,156**	-0,118**	-0,137**	-0,082**	-0,085**	-0,115**	0,015**	1					
Életkor	-0,197**	-0,021**	-0,028**	0,005	-0,262**	-0,104**	0,186**	0,230**	1				
Nagyvárosi lakos	0,045**	-0,063**	-0,049**	-0,018**	-0,026**	-0,048**	-0,013**	0,001	-0,017**	1			
Felsőfokú végzettség	0,289**	0,101**	0,158**	0,162**	0,037**	0,112**	-0,046**	-0,159**	-0,040**	0,128**	1		
Kisebbség tagja	-0,077**	-0,030**	-0,117**	-0,053**	0,004	-0,087**	0,064**	0,019**	-0,048**	0,051**	-0,014**	1	
Férfi	0,084**	0,053**	0,058**	-0,008	0,034**	0,011*	-0,172**	-0,023**	-0,029**	-0,022**	-0,018**	0,005	1

** p < 0,01, * p < 0,05

Az ország-szintű változók korrelációs táblázata

	GINI	GDP	KKE
GINI	1		
GDP	-0,398	1	
KKE	-0,062	-0,814**	1

** p < 0,01

